

**BÜNYESİNDE ART VEYA ÖN DAMAK /G/ ÜNSÜZÜ
BULUNDURAN YAPIM EKLERİNİN ESKİ TÜRKÇEDEN
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNE KADAR TARİHİ
SEYİRLERİ**

*Aziz GÖKÇE**

ÖZET

Eski Türkçe döneminde görülen eklerde ön ve art damak /g/ ünsüzlerinin Batı Türkçesindeki seyri hayli dikkat çekicidir. Bu konu, Türk dili araştırmacılarının dikkatini çekmiş, ancak bünyesinde bu ünsüzleri bulunduran ekler üzerine yapılan araştırmalarda çok genel bilgiler verilmiştir. Biz, bu makalede, bünyesinde art ve ön damak /g/ ünsüzlerini bulunduran yapım eklerinin Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine kadar uzanan dönem içindeki durumlarını, bir başka deyişle tarihî seyrini ele alarak bugüne kadar dikkatlerden kaçmış bazı özel durumlara değineceğiz.

Makalemizde, isimden ya da fiilden türetme işlevleri de dikkate alınarak ön seste veya son seste art damak ya da ön damak /g/ ünsüzlerinden birini bulunduran yapım eklerine bütün tarihî Türk yazı dillerinden örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, şekil bilgisi, tarihî şekil bilgisi, ses bilgisi, tarihî ses bilgisi.

*Yrd. Doç. Dr., Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, azizgokce@karaelmas.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

**HISTORICAL DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION
AFFIXES WHICH INCLUDE PREPALATAL AND
POSTPALATAL “G” FROM OLD TURKISH TO OLD
ANATOLIAN TURKISH****ABSTRACT**

The progress of fore palate and rear palate consonants /g/ used in Old Turkish period within Modern Turkish have attracted attention of Turkish Language researchers. But only general outline of rules were mentioned about them. In this article some specific cases of fore palate and rear palate consonants “g” which might have been fallen behind of some researchers’ attention will be mentioned and their historical development throughout Old Turkish and Old Anatolian Turkish will be taken into consideration.

Examples of construction affixes which includes fore palate and rear palate consonants have been given from all historical written languages of Turkish considering its functions of derivation from nouns or verbs.

Key Words: Old Turkish, Old Anatolian Turkish, morphology, historical morphology, phonology, historical phonology.

Giriş:

Türk lehçelerinin tasnifinde kullanılan bir ölçüt olan art damak /ğ/ ve ön damak /g/ ünsüzlerinin kelimeler ile eklerin başındaki ve sonundaki durumu hayli ilgi çekicidir. Bazı Türkologlar, bu ünsüzlerin gösterdiği gelişmelere göre lehçe gruplarını ve bu gruplar içinde yer alan lehçeleri tespit etmişlerdir. Örneğin Korş, Türk lehçelerini tasnif ederken tek heceli kelimelerin sonundaki ve eklerin başındaki /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin durumunu dikkate almıştır. Onun yaptığı tasnife göre Kuzey Grubu lehçelerinde /ğ/ ve /g/ ünsüzleri /v/ye değişir (Tekin 1989: 144). Ramstedt, Samoyloviç, Räsänen ve R. R. Arat da tasniflerinde tek heceli kelimelerin sonundaki *ag* ses grubunun durumunu dikkate almıştır (Tekin 1989: 145, 147, 151). Talat Tekin ise, yapılan bu tasnifleri değerlendirerek eleştirmiş ve kendisi de bir tasnif denemesinde bulunmuştur. Onun tasnifinde ise,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

çok heceli kelimelerin sonundaki *-ıġ / -ig* ses gruplarının durumu ile tek heceli kelimelerin sonundaki *aġ* ses grubunun durumu bir ölçüt olarak kullanılmıştır (Tekin 1989: 161).

Bu makalede, Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine kadar bütün tarihî lehçelerde sırasıyla ön damak ve art damak /g/ ünsüzü bulunduran eklerin tarihî gelişimlerini, isimden ve fiilden türetme işlevlerine göre ön ve iç sesteki durumlarını da dikkate alarak değerlendirdik.

Bu çalışmada, tarihî lehçeler hakkında Türkoloji ile ilgili pek çok kaynakta ayrıntılı bilgiler bulunduğu ve bir makalenin sayfa sayısının sınırlı olması gerektiğinden, eserler hakkında bilgiye yer vermedik. Yaptığımız araştırma sonrasında elde ettiğimiz verilere ve bulgulara sonuç bölümünde değindik.

İnceleme:

Eski Türkçe Dönemi

Eski Türkçe döneminde (Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemleri) /ġ/ ve /g/ ünsüzlerinin ön seste ve son seste bulunduğu yapım ekleri şunlardır:¹

A. İsimden İsim ve Sıfat Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. +ġaġ / +gek, + ħaġ / + kek: Küçültme ve kuvvetlendirme bildirir: *ärkäk, irkäk* “erkek” (*är* “erkek, yiğit, adam), *tozġaġ* “çiçek tozu” U III_{71,I} (*toz* “toz”) (Gabain 1988: 45)

1.2. +ġaġ: Küçültme bildiren bir ektir: *ıġaġ* “ağaç” T₂₅, IB₆ < *ı* “orman” (T 4 vb.) < **ı* (Tekin 2000: 83)

1.3. +ġu / +ġü: Nitelik isimleri ve sıfatlar türetir: *ädġü* “iyi, yarar, kazanç” BK K₅ < **äd* “mal, değerli şey”; krş. Uyg. *ädsiz* “faydasız”, *başġu* “alnı beyaz akıtmalı” KT D₃₇ < *baş* (krş. MK *başġul* ay.) (Tekin 2000: 83); *äsängü* “sağlamlık, sıhhat, afiyet” (*äsän* “sağlıklı, afiyetle”), *inġkü* “huzur, sulh” (*inġ* “huzur, sulh”), *mänġigü* “mutluluk, saadet” (*mänġi* “mut, saadet”), *oġlangü* “çocuk gibi muamele edilen, nazik” (*oġlan* “oğlan”) (Gabain 1988: 45); *buġraġu* “erkek deve gibi” KB 6367 (Arat 1991)

¹ Buradaki ekler ve örnekler, Talat Tekin’in *Orhon Türkçesi Grameri* (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara, 2000), A. von Gabain’in *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları: 532, Ankara, 1988) ve Necmettin Hacıeminoğlu’nun *Karahanlı Türkçesi Grameri* (Türk Dil Kurumu Yayınları: 638, Ankara, 1996) adlı yayınlarından alınmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

2. Son Seste:

2.1. +lıg / + lig, +luğ / +lüg: Sahip olan, bir şeyle donatılmış anlamında sıfatlar türetir: *atlıg* “atlı, süvari” BK G₁ < *at*, *bänlig* “benekli, (beyaz) benekli” < **bäy* “ben, leke”, *ķulluğ* “köleli, köle sahibi” KT D₂₁, BK D₁₈ < *ķul* “erkek köle”, *ķürlüg* “aldatıcı, hilekâr” KT D₆, BK D₆ < **ķür* “hile, desise” (Tekin 2000: 84); *adalıg* “tehlikeli” (*ada* “tehlike”) (Gabain 1988: 47), *tnlıg* “canlı” (*tn* “nefes, hayat, can”) (Gabain 1988: 44); *azıglıg* < *azıg-lıg* “cesaretli” KB 283, *başıg* < *baş-lıg* “yaralı” DLT II, 172 (< *baş* “yara”), *berimlig* < *berim-lig* “verimli, borçlu” DLT I, 240 (< *berim* “borç, verecek), *biliglig* < *bilig-lig* “bilgili” DLT I, 510, *ķörklüg* < *ķörk-lüg* “güzel” KB 464 (< *ķörk* “güzellik”) (Hacıeminoğlu 1996: 15)

2.2. +sıg / +sig:² Benzerlik sıfatları türeten bir ektir: *yalsıg* “refah içinde, müreffeh, zengin, mutlu” KT D₂₆ < **yalsıg* < **yal*; krş. *yalıg* “mutlu, güler yüzlü” IB 2 < **yal-ıg*, Yak. *salı* ay. < **yalıg*; krş. bir de Mo. *yali* “önemli, ünlü”, *yali-* “iyi olmak, kaliteli olmak” (Tekin 2000: 86); *bägsig* “bey gibi, beye yaraşır” < *bäg* “bey”, *ķulsıg* “köle gibi, kul gibi” (*ķul* “kul, köle”) (Gabain 1988: 48); *begsig* < *beg-sig* “bey gibi” KB 809 (Hacıeminoğlu 1996: 15)

B. İsimden Fiil Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. +ğar- / +ger-, +ķar- / +ker-: Köktürk ve Uygur dönemlerinde geçişli fiiller türetmek için kullanılmıştır: *içğär-* “bağımlı kılmak” BK D₂₅ < *iç*, *taşğar-* “orduyu sefere çıkarmak” MÇ D₁₀ (Tekin 2000: 88); *ķöñülķär-* “düşünmek” (*ķöñül* “gönül, kalp”), *tüpkär-* Suv.^{614, 23} “tahkik etmek, aslını araştırmak” (*tüp* “dip”) (Gabain 1988: 49) Necmettin Hacıeminoğlu bu ek hakkında şunları söylemiştir:

“Bir birleşik ek olduğu şüphe götürmeyen bu ek muhtemeldir ki, isimden *-k-* / *-ķ-* ile türemiş fiillere *-ar-* / *-er-* ettirgenlik ekinin gelmesi ve ikisinin kaynaşması sonunda teşekkül etmiş olmalıdır. Bir diğer ihtimal de isim köklerinden önce *-ı-* / *-i-* / *-u-* / *-ü-* ekleri ile fiil yapılıp daha sonra *-k-* / *-ķ-* ile tekrar

² Bu ekin +çıg şeklinde görüldüğü örnekler de bulunmaktadır. Ancak Talat Tekin, bu ekin sadece bir örnekte geçtiğini “*adınç(ç)ıg* ‘olağanüstü, harika, şaşılası’ (KT G₁₂, vb.) < **adınç+sıg*; krş. Uyg. *korkınçıg* ‘korkunç’ < **korkınç+sıg*; bk. {+sIg}” (2000: 82) belirtmiştir. Gabain de ise, +çıg, +çig şeklindeki ek, +sıg şekline gönderilmiştir (1988: 47). Zeynep Korkmaz ise ekin yapısını +sı-g olarak açıklamıştır. bk. Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.I, TDK Yayınları: 629, Ankara, 1995, s. 193.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

isimleştirilmesi söz konusudur. Bu merhaleden sonra *-a-* / *-e-* ekleri ile tekrar fiil yapılır ve oradan da *-r-* ettirgenlik eki ile genişletilmiştir. İki ünlü arasında kalan *-k-* / *-k̄-* sesleri sadalılışarak *-g-* / *-ğ-* olmuş ve her iki şekilde kullanılış sahası bulmuş olmalıdır. Nitekim bu ekle teşekkül etmiş olan fiiller hem ettirgen hem de geçişsiz olabilmektedir.

muñğkar- < *muñğ-~~kar~~* ‘bunalmak’ (DLT III, 397) gibi.

Bir başka ihtimal de, sonu *-g-* / *-ğ-* ile biten isimlere *-ar-* / *-er-* fiil yapma ekinin gelmesiyle kurulan fiil, vurgusuz hecenin düşmesi yüzünden yanlış bölününce, böyle bir ek ortaya çıkmış olabilir. *sarığ-ar-* > *sarğar-* > *sar-ğar-* “sararmak” gibi.

Muhakkak olan şudur ki, mevcut örnekler arasında her iki şekilde teşekkül edenlere de rastlanmaktadır. O halde, bunlardan etken-geçişli durumda olanlar birinci ihtimale göre, oluş bildiren geçişsiz durumdakiler ise, ikinci ihtimale göre telâkki edilmelidir.

Etken - Geçişli Fiiller:

and “yemin”; *andğar-* < *and-ğar-* < *andık-ar-* “yemin ettirmek, and içtirmek” DLT I, 226, *suv* “su”; *suvğar-* < *suv-ğar-* < *suvı~~ğ~~-ar* “sulamak” DLT II, 188, *atğar-* < *at-ğar-* < *atı~~ğ~~-ar* “ata binmek” DLT I, 225

Bu ek ile yapılmış ve oluş bildiren geçişsiz fiiller:

sütger- < *süt-ger* “süt gibi sulu olmak” DLT II, 189, *tazğar-* < *taz-ğar-* “kelleşmek, dazlak olmak” DLT II, 178” (Hacıeminoğlu 1996: 151, 152) Daha sonra kitabında fiilden fiil yapan bir *-ğar-* / *-ger-* ekine de yer veren Necmettin Hacıeminoğlu’nun *+ğar-* / *+ger-* ekinin isimlere mi, fiillere mi eklendiği noktasında bazı tereddütleri bulunmaktadır:

“*içik-* ‘içeri girmek’ fiili *-er-* ekiyle genişleyip *içiker-* > *içiger-* > *içger-* şeklinde inkişaf ettikten sonra artık *içik-er-* tarzında değil; *iç-ger-* tarzında, *taşık-* fiili de *-ar-* ile genişleyip *taşık-ar-* > *taşığ-ar-* > *taşğar-* şeklinde hecelenince gene *-gar-* / *-ger-* ek durumunda kalmış bulunmaktadır. *ol atın evge içgerdi* ‘o atını içeri soktu’ (DLT I, 237) örneğinde görüldüğü gibi. Bu takdirde *-gar-* / *-ger-* ekini isimden türemiş fiiller bahsinde ele almak gerekir; ancak bir kısım örneklerde ise, *-gar-* / *-ger-* doğrudan doğruya fiil köklerine geliyormuş gibi görüldüğü için burada incelenmiştir. Halbuki onlar da

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

aslında bazı fiillerden *-ğ / -g* ile türemiş isimlere önce *-a / -e* sonra da *-r-* fiil yapma ekinin gelmesiyle teşekkül etmiştir.” (1996: 133).³

1.2. +ğır- / +gir-, +kır- / +kir-: Örneklerden de anlaşılacağı üzere ses taklidi kelimeler türetmek için kullanılmıştır: *ala kır-* “bağırmaq”, *ay kır-* “haykırmak” (*ay*: ünlemdir), *kı kırış-* “bağrışmak” (*kı* bir ünlemdir) (Gabain 1988: 49).

Necmettin Hacıeminoğlu’na göre bu ek, isimlerden oluşan bildiren geçişsiz fiiller türetmek için kullanılmıştır. Ancak ona göre bu ek *+ık-ır-* > *-ğır-* (ünlü düşmesi ve ardından tonlulaşma) şeklinde bir gelişim göstermiştir: *sayğır-* < *say-ğır-* < *sayık-ır* “yer kara taşlı olayazmak” DLT III, 193 (< *say* “kara taşlık yer”), *tazğır-* < *taz-ğır-* < *tazık-ır* “kelleşmek” DLT II 178 (< *taz* “kel”), *tozğır-* < *toz-ğır-* < *tosık-ır* “tozarmak, toz kalkar gibi olmak” DLT II, 178 (< *toz* “toz”) (Hacıeminoğlu 1996: 153)

C. Fiilden İsim ve Sıfat Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. -ğ / -g: Fiilin sonucunu bildiren isimler ve bu fiil sonucunda ortaya çıkan şeyin adı olan isimler türetir: *bilig* “bilgi” KT G₇ < *bil-*, *bitig* “yazı” KÇ G₃ < *biti-* “yazmak”, *küräg* “kaçak” T₈ < *kürä-* “kaçmak” KT D₂₃, BK D₁₉, *ölüg* “ölü” BK D₁₉ < *öl-*, *süçig* “tatlı” KT G₆ < * *süçi-* (Tekin 2000: 90); *ötüg* “ibadet, rica” (*öt-* “rica etmek, ibadet etmek”), *sürüg* “sürü” (*sür-* “sürmek, birlikte götürmek”), *ög* “akıl” (*ö-* “düşünmek”), *tapıg* “hürmet, hizmet; huzur” (*tap-* “tapmak”) (Gabain 1988: 51), *säwig* “aşk” (*säw-* “sevmek”), *sımtag* “ihmalikâr” (*sımta-* “ihmal etmek”) (Gabain 1988: 56); *açıg* < *açı-ğ* “acı, ızdırap” KB 1170, *arıg* < *arı-ğ* “temiz” KB 831, *boduğ* < *bodu-ğ* “boya” KB 17, *udıg* < *ud-ı-ğ* “yasak, mania” KB 999 (< *ud-* “engellemek, geri koymak”), *yanıg* < *yan-ı-ğ* “cevap, karşılık” KB 858 (< *yan-* “dönmek, döndürmek”) (Hacıeminoğlu 1996: 19)

1.2. -ğa /-ge: Fiillerden sınırlı sayıda isim ve sıfat türeten bir ek olup hareketi yapanı, olanı veya yapılan nesnelere karşılayan isimler türetir: *bilgä* “akıllı” KT G₆, *kısğa* “kısa” KÇ D₁₁ < * *kıs-* “kısaltmak, daraltmak (Tekin 2000: 9, Gabain 1988: 51); *bilge* < *bilge* KB 158, *kısğa* < *kıs-ğa* “kısa” KB 348 “kısaltmak”, *kölige* < *köl-i-ge* “gölge” KB 3536 (< *köli-* “örtmek, üstünü örtmek”), *öge* < *ö-*

³ Oysaki Köktürk metinlerinde geçen *könülkär-*, *tüpkär-* örneklerinde kök, isimdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

ge “akıllı” KB 1754 (< *ö-* “düşünmek”), *tilge* < *til-ge* “dilim” DLT I, 429 (< *til-* “dilmek, uzunlamasına yarmak”), *yoriğa* < *yori-ğa* “yürüyen” KB 1428 (< *yori-* “yürümek”) (Hacıeminoğlu 1996: 19)

1.3. -ğak / -gek, -ğuk / -gük: Bu ek için A. von Gabain, “ön sesi *k*, son sesi *ğ* da olabilir mi?: ‘daima yapan’ (muhtemelen *-ğ⁰k* ve *-k⁰ğ*, farklı anlamları olan farklı ekler olabilir; bunların hepsi de sık değildir; bk. Moğolca *-ğa -ğ*)” şeklinde ihtiyatlı bir ifade kullanmıştır (1988: 52).

kazğuk “kazık” (*kaz-* “kazmak”), *tirgük* “direk” (< **tirä-gü* < *tirä-* “diremek, desteklemek”), *yulğak* “aydınlık, ışık” (*yul-a* “meşale” ile aynı kökten), *içkäk* “vampir” (*iç-* “içmek”) (Gabain 1988: 52); *tezgek* < *tez-gek* “kaçan, çekingen” DLT II, 289 (< *tez-* “kaçmak”), *turğak* < *tur-ğak* “kapıcı, nöbetçi” KB 608 (< *tur-* “durmak, beklemek”), *tutğak* < *tut-ğak* “öncü” KB 2343 (< *tut-* “tutmak, önünü kesmek”) (Hacıeminoğlu 1996: 19), *yapurğak* “yaprak” DLT III, 51

1.4. -ğan / -gen: Fiilden isim ve sıfat türeten bir ektir. Bu ekin yapısını inceleyen W. Bang *-iğ / -ig* fiilden isim yapma eki ile *-an / -en*’den oluştuğunu ve *-ağan / -egen*’e benzediğini, zamanla onun gibi kısalduğunu öne sürmüştür. Ramstedt *-ğan / -gen*’i, *-ğa* (~ Mançu: *ka, xa*) *-n* “geçmiş zaman sıfat-fiili” > *-ğan / -gen* gelişimiyle açıklamaya çalışmıştır. C. Brockelmann ise, *-ğan / -gen* ekindeki ön sesteki bulunan */ğ/* ve */g/*lerin Oğuz grubunda düşerek *-an / -en* olduğunu, diğer lehçelerde ise benzeşmeyle *-kan / -ken* şeklinin ortaya çıktığını, yan yana bulunan iki ünsüzden birinin düşmesiyle de (*çıkan* < *çıkkan* < *çıkğan*) *-an / -en* şeklini aldığını öne sürmüştür (Eraslan 1980: 38).

Bu ekin kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır: *kapğan* (Böğü kağanın unvanı) “kapan, yakalayan” T₅₁ < **kap-*; krş. MK *kap-* “kapatmak, çalmak, hücum etmek”, *kor(i)ğan* “kale, müstahkem mevki, sığınak” BK D₃₁, KT K₈ < **kor-* “korumak” (Tekin 2000: 91), *bazğan* MI₈, 10 “çekiç, basan” (*bas-* “basmak”) ⁴ (Gabain 1988: 52); *abitğan* < *abit-ğan* “gizlenen” DLT I, 154 (< *abit-* “gizlemek, saklamak”), *açıtğan* < *açıt-ğan* “acıtan, acılaştırıcı” DLT I, 154 (< *açıt-* “acıtmak, ekşitmek”), *anutğan* < *anut-ğan* “hazırlayan” DLT I, 156 (< *an-ut-* “habu ekin zırlamak”), *ödürgen* < *ödür-gen* “seçmesini

⁴ Gabain, bu örnekte geçen *-ğan* ekini *-ğın, -gin; -kın, -kin* şekilleriyle birlikte vermiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

bilen kişi ” DLT I, 157 (< *ödür-* “seçip ayırmak”), *sözlegen* < *sözle-* *gen* “söyleyen” KB 986 (< *söz+le-* “söylemek”), *törütgen* < *törüt-* *gen* “yaratan” KB 1 (< *törü-t-* “yaratmak”), *yaratğan* < *yarat-* *ğan* “yaratan” KB 4743 (< *yarat-* “yaratmak”) (Hacıeminoğlu 1996: 167, 168)

1.5. -ğı / -gi, -ğu / -gü nadiren -kı / -kü: Sık kullanılan bir ek olup isim ve sıfat yapar. Ramstedt bu ekin gelişimini **kuy* ? >Alt. **ku* > *-gü* şeklinde izah etmeye çalışmıştır. Räsänen ise, ekin Moğolcada *xu* şeklinde olduğunu ve ses değişmesiyle *-ğı* / *-gi*’nin ortaya çıktığını öne sürmüştür (Eraslan 1980: 39).

Eski Türkçe döneminde bu ekin kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır: *küräğü* “kaçak olmak, yönetilmez olmak” KT D₂₃, BK D₁₉ < *kürä-*, *kor(i)ğu* “muhafız” BK D₄₁ < **korı-* “korumak” (Tekin 2000: 91); *bıçğu* “bıçak, bıçkı” (*bıç-* “biçmek”), *yilpigü* “yelpaze” (*yilpi-* “yellemek”) (Gabain 1988: 52); *adnağu* < *adına-ğu* “başka, yabancı” DLT III, 68 (< *adın+a-* “başkalaşmak” < *adın* “başka, yabancı”), *belgü* < *bel-gü* “nişan, alâmet, belge” DLT I, 427, *kadğu* < *kad-ğu* “kaygı” KB 434, *koltğu* < *kolt-ğu* “istemek, ihtiyaç duymak” KB 4275 (< *kol-t-* < *kol-* “rica etmek, istemek”), *kutadğu* “saadetli, kutlu” KB 5355 (< *kut+ad-* < *kut* “baht, talih, saadet”) (Hacıeminoğlu 1996: 19, 20), *kitgü* < *kit-gü* “gidecek” KB 697 (< *kit-* “gitmek”), *kutulğu* < *kutul-ğu* “kurtulacak” KB 1096 (< *kutul-* “kurtulmak”) (Hacıeminoğlu 1996: 168), *ulağu* < *ula-ğu* “ulanan nesne” DLT I, 136 (< *ula-* “ulamak, eklemek”), *yegü* < *ye-gü* “yiyecek” DLT II, 69 (< *ye-* “yemek fiili”) (Hacıeminoğlu 1996: 19, 20)

1.6. -ğın / -gin, -ğun / -gün, -kın / -kin, -kun / -kün: Sık kullanılan bir ek değildir: *täzkin* W₃₅ “mülteci” (*täz-* “kaçmak”), *tirgin* “kalabalık, dernek” (*tir-* “dermek, toplamak”) (Gabain 1988: 52), *kirkın* < *kir-kin* “buğranın, devenin kızgın zamanı” DLT I, 443 (< *kir-* “girmek”), *köçkün* < *köç-kün* “göç eden” KB 6112 (< *köç-* “göçmek”), *tutğun* < *tut-ğun* “yakalanan, esir, tutsak” DLT I, 194 (< *tut-* “tutmak, yakalamak”), *yadğun* < *yad-ğun* “yaygın, yayılmış” KB 4546 (< *yad-* “yaymak, sermek”) (Hacıeminoğlu 1996: 20)

1.7. -ğlı / -gli: Bu ek de fiillerden isim ve sıfat yapan bir ektir. Bang, Ramstedt ve C. Brockelmann eki *-ğlı* / *-gli* < *-ğ* / *-g* “fiilden isim yapma eki” +*lı* / +*li* “edat” şeklinde görmek istemişlerdir (Eraslan 1980: 38).

Kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır: *tartatığlı* “tahrip edici” (*tarta-t-* “tahrip etmek”), *okığlı* “çağırın” (*oқа-* “çağırarak”),

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

buzuğlı “mahvedici” (*buz-* “mahvetmek”) (Gabain 1988: 56), *yatığlı* “yatan” IB 20 (Tekin 2000: 173); *barığlı* < *bar-ı-ğlı* “varan” KB 3557 (< *bar-* “varmak, gitmek”), *bıçığlı* < *bıç-ı-ğlı* “biçilen, biçiliş” KB 810 (< *bıç-* “biçmek, kesmek”), *biligli* < *bil-i-ğli* “bilen, bilici” KB 155 (< *bil-*), *körüğli* < *kör-ü-ğli* “gören” KB 374 (< *kör-*), *oğrağlı* < *oğra-ğlı* “uğrayan” DLT III, 315 (< *oğra-* “uğramak”), *turuğlı* < *tur-u-ğlı* “duran” KB 100 (< *tur-* “beklemek, durmak”), *uçuğlı* < *uç-u-ğlı* “uçan” KB 23 (< *uç-* “uçmak”), *yoriğli* < *yori-ğli* “yürüyen” KB 23 (< *yori-* “yürümek”) (Hacıeminoğlu 1996: 166, 167)

1.8. -ğma /-gme: Gabain’e göre bu ek *-ğlı* / *-ğli* eki ile eş anlamlı olup, çoğunlukla sıfat yapar. W. Bang ekin yapısını *-ğ* / *-g* “fiilden isim yapma eki” ile *+ma* / *+me* “sıfat eki”nin birleşimi olarak açıklamaya çalışmıştır. Ancak Kemal Eraslan, Türkçede sıfat yapma işlevi olan bir *+ma* / *+me* eki bulunmadığını belirterek bu açıklamaya karşı çıkmıştır (Eraslan 1980: 39).

Bu ekin kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır: *bağrın yoruğma* “karın üstünde sürünenler” (*yori-* “yürümek”) (Gabain 1988: 52), *käligmä (öd)* “istikbal, gelecek zaman” < *käl-* “gelmek”, *tigmä* “malûm, isimli” (*ti-* “demek”) (Gabain 1988: 56), *bärigmä* “vermiş olan” KT D₂₅ (Tekin 2000: 168), *bitigmä* “yazan” KT G₁₃ < *biti-* (Tekin 2000: 91); *toğığlı* “doğan” < *toğ-* “doğmak” KB 5255 (Arat 1991), *oğrağlı* “uğramak isteyen” DLT III, 315 (TDK 1972)

1.9. -ğuç / -güç, - kuç / -küç: Alet adları ve berkitme sıfatları yapmak için kullanılmıştır: *arguç* < *ar-ğuç* “insanın aldandığı nesnelere” DLT I, 95 (< *ar-* “aldatmak”), *örgüç* < *ör-güç* “kadınların saç örgüsü” DLT I, 95 (< *ör-* “örmek”), *örküç* < *ör-küç* “dalga” DLT I, 95 (< *ör-* “belirmek, çıkmak kopmak, yükselmek” [bulut]) (Hacıeminoğlu 1996: 20)

1.10. -ğuçı / -güçi: Fiilden isim yapan *-ğu* eki ile isimden isim yapan *+çlı* ekinin birleşiminden oluşmuştur. Fail adları türetmek için kullanılmıştır: *ayğuçı* “kağan danışmanı ve sözcüsü” T_{10,49} < *ay-* “söylemek, hükmetmek, hakan yerine karar vermek”, *itgüçi* “yapan, eden” < *it-* < **ēt-* (Tekin 2000: 91), *bağuçı* < *ba-ğuçı* “bağlayan” KB 1477 (< *ba-* “bağlamak”), *basğuçı* < *bas-ğuçı* “basan” KB 218 (< *bas-* “basmak”), *keçgüçi* < *keç-güçi* “geçen, geçici” KB 4715 (< *keç-* “geçmek”), *sözlegüçi* < *sözle-güçi* “söyleyen, söyleyici” KB 433 (< *söz+le-* “söylemek”), *yitgüçi* < *yit-güçi* “yeten, yol gösteren” KB 5336 (< *yit-* “yetmek”), *yuğuçı* < *yu-ğuçı* “yıkayan, yıkayıcı” KB 6454 (< *yu-* “yıkamak”) (Hacıeminoğlu 1996: 169, 170)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

D. Fiilden Fiil Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. -ğır- / -gır- , -ğür- / -gür-: Gabain, bu eki *ğur-* / *-gür-*, *-kur-* / *-kür-* olarak göstermiş ve “-ğ+u-r-‘dan teşekkül ettiğini düşünmek mümkündür” demiştir (27. not). Eski Türkçede ettirgen fiiller türetmek için kullanılmıştır: *kığür-* “sokmak” KÇ D₈ < **kī-* (krş. *kir-* “girmek” < **kī-r-*), *odğur-* “uyandırmak” IB₂₀ < **od-*; krş. Uyg. *odug* “uyanık”, *tirğür-* “diriltmek, canlandırmak” KT D₂₉ < *tī-* “yaşamak” (Tekin 2000: 95); *amırtğur-* “teskin etmek” (*amırt-* “teskin olmak, sakinleşmek”), *azğur-* “azdırmak” (*az-* “şaşmak, azmak”) (Gabain 1988: 59)

Necmettin Hacıeminoğlu bu ekin yapısı hakkında Gabain’den farklı düşünmektedir. Ona göre,

“a) Bu ek, eklendiği fiil tabanlarının anlamına bir istikamet vermekte yahut bir temayülü ifade etmektedir. Oldukça geniş ve yaygın bir kullanılışı vardır. Bu da fiilden isim yapan *-g* ekinin üzerine önce *-i-* / *-i-* sonra da *-r-* fiil yapma ekinin gelmesiyle (*-g+i-r-*) kurulmuştur.

kel- “gelmek”, *kelgir-* < *kel-gir-* “gelmek istemek, geleyazmak” DLT II, 19; *kol-* “istemek”, *kol-ğır-* < *kol-ğır-* “isteye yazmak” DLT II, 194; *süs-* “süsmek, tos vurmak”, *süsğür-* < *süs-gür-* “süsmek istemek, süseyazmak” DLT II, 189; *taş-* “taşmak”, *taşğur-* < *taş-ğur-* “taşa yazmak, taşmak üzere olmak” DLT II, 178

b) Bu ek ailesinin *-gur-* / *-gür-* çifti daha ziyade ettirgen fiiller teşkil etmektedir:

ar- “yorulmak”, *arğur-* < *ar-ğur-* < *ar-ı-ğur-* “yormak” DLT I, 486; *sız-* “sızmak”; *sızğur-* < *sız-ğur-* “sızdırmak” (DLT II, 188); *tod-* “doymak, *todğur-* < *tod-ğur-* “doyurmak” DLT I, 261; *tur-* “durmak”; *turğur-* < *tur-ğur-* “durdurmak” DLT I, 486

c) Eklendiği fiilin anlamında bazen herhangi bir değişiklik yapmamaktadır:

er- “erişmek, ulaşmak”, *ergür-* < *er-gür-* “yetişmek, ulaşmak” DLT I, 228; *kat-* “katmak, karıştırmak, katılaşmak”, *katğur-* < *kat-ğur-* “gülerek katılmak” KB 4114; *kurı-* “kurumak”, *kurğır-* < *kurı-ğır-* < *kurığ-ır-* “kurumak” DLT II, 194” (Necmettin Hacıeminoğlu 1996: 134, 135)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

1.2. -ğuz- / -güz-: *tirgüz-* “diriltmek” AH, AK 78: 20; *turguz-* “durdurmak” AK 79:2 (Mansuroğlu 1988: 151)

E. Fiilden Zarf Yapan Ekler (Zarf Fiil Ekleri):

1. Ön Seste:

1.1. -ğalı / -geli: Talat Tekin, bu ekin iki farklı görevi olduğunu belirtir: Birincisi, “asıl eylemin amacını ifade etmek” *yadag yabız boltu tip al-ğalı kälti* “(Oğuzlar) Türklerin piyadesi bozuldu deyip (bizi tutsak) almak için geldiler” BK D₃₂ (2000: 177), ikincisi ise “asıl eylemin başlangıç noktası olan bir eylemi ifade etmek”tir: *türk bodun kılın-ğalı türk kagan olor-ğalı şantun balık(k)a taloy ügüzkä tægmiş yok ärmış* “Türk halkı yaratılalı, Türk hakanı tahta oturalı Şantung (ovası) şehirlerine ve büyük denize kadar gittiği (hiç) olmamış.” (2000: 178). Gabain ise, bu ek hakkında şunları söylemiştir:

“Bu zarf fiil, -u zarf fiili gibi, modal yardımcı fiillerden önce kullanılır: *umuğ bol-ğalı u-ğaylar* “umut olabilecekler”. Modal yardımcı fiil, bir isim şeklinde de olsa, kuruluş yine değişmez: *yoldın ärtür-ğalı u-mağ* “yoldan geçirtebilecek (yoldan uzak tutmak kabiliyeti)...”

Gelecek zaman ifade ifade edilmek isteniyorsa, tasvirî fiillere bağlamak için -ğalı şekli -u’ya tercih edilir: *öl-ğalı tur-* “ölmek üzere olmak”...

-ğalı zarf fiili, *bol-* yardımcı fiiline bağlanırsa, iktidar ifade eder: *balıklı kuşlı uçguta batguta tapınça+kıa uç-ğalı bat-ğalı bolurlar* (HtY₃ 17) ‘balıklar ve kuşlar uçmakta ve (suya) dalmakta, isteklerine göre, uçabilir ve dalabilirler (balıklar ve kuşlar, isterlerse, uçabilir ve ‘suya’ dalabilirler)’

Yer yer bu zarf fiil, daha sonraki zamanlarda, (daha yakın metinlerde) ‘beri’ manasına sahiptir: *yıllar aylar ärtğalı, ür kiç boltu* (TtV₂₄) “yıllar aylar geçeli çok oldu (Synonym-Kom)” (Gabain 1988: 86)

Necmettin Hacıeminoğlu’na göre bu ek Karahanlı Türkçesi ile yazılmış eserlerde az kullanılmıştır: *barğalı* < *bar-ğalı* “varalı” DLT I, 22, *kılğalı* < *kıl-ğalı* “kılalı, kılarak” KB 3214, *öl-ğeli* < *öl-ğeli* “öleli, ölerak” KB 4921 (1996: 175).

2.2. -ğınça / -ginçe: Bu ekin yapısı hakkında Türkologlar farklı düşüncelere sahiptir. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, bu farklı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

düşünceler üzerinde durmuş ve Gabain'in fikrini en uygun açıklama olarak kabul etmiştir.⁵

Talat Tekin'e göre bu zarf-fiil eki "asıl eylemin işlenmesi için geçecek zaman sınırını belirtir. *to "uz "at üçürgün topul-ğınça tãritzün* "Dokuz kat keçe delininceye kadar terlesin" IB₅₀ (Tekin 2000: 179).

Gabain, ek hakkında şunları söylemektedir:

"Bu zarf fiil, '-ınca, -dığı müddetçe, -ıncaya kadar' manasına gelen cümle belirleyicisi olarak vazife görür; isme gelen diğer şekil unsurlarıyla genişletilebilir ve +ı+ 3. şahıs iyelik eki olduğu için (-ğ+ın+ça) dudak uyumuna girmez.

küçi yit-ğınçã (TTV A₇₃) "gücü yettiği müddetçe"; *işlãrkã manma-ğınça* (TTI₈₀) "işlere inanılmadığı müddetçe"

ançağınça (Suv. 6I₈, I₄) "nihayet, o esnada" kelimesi belki de *ança*+ "ın+ça" dan oluşmuştur; *tur-ğınça+ra* (TTX₃₄₃) "hemen, derhal" (Gabain 1988: 87)

Karahanlı Türkçesinde de bu ekin geçtiği örneklerden bazıları şunlardır: *bolmağınça* < *bolma-ğınça* "olmayınca" KB 120, *körünğınç* < *körün-ğınç* "görününce" KB 2563, *ölmeginç* < *ölme-ğınç* "ölmeyince" KB 876, *todmağınça* < *todma-ğınça* "doymayınca" KB 3766, *uğınça* < *u-ğınça* "muktedir olunca" KB 4256, *ünmeginç* < *ünme-ğınç* "çıkınca, çıkıncaya kadar" KB 120 (Necmettin Hacıeminoğlu 1996: 174)

Harezmi-Altın Ordu Türkçesi (XIV. yüzyıl)

Harezmi-Altın Ordu Türkçesi döneminde /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin ön seste ve son seste bulunduğu yapım eklerine bu döneme ait taradığımız metinlerden örnekler vereceğiz.

⁵ Zeynep Korkmaz *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, (TDK, Ankara, 2003) adlı çalışmasının 1004. sayfasında yer alan 454. dipnotta şunları söylemektedir: "Bu ekin yapısı üzerinde de farklı görüşler öne sürülmüştür: Gabain'e göre (*Özb. Gr.* §287), fiilden ad yapan -g eki ile +ı iyelik ve +ça eşitlik durumu birleşmesinden (< -g+ı+n+ça); Denny'ye göre (*Grammaire de la langue Turque (dialecte Osmanlı)*, Paris, 1920-1921, § 979) *kañ+Çañ ~ *kañ+çañ birleşmesinden; Kononov'a göre (*Grammatika Sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*, Sovyet Bilimler Akademisi, Moskva-Leningrad, 1956): -ğın ~ -gan + -ca < cag kaynaşmasından; Ergin'e göre -ğın+ça eklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Banguoğlu ise (SN §217), -IcAk (< -gU+çA) zarf fiiline bir zamir -n-'sinin sokulmasıyla oluştuğu görüşündedir. Bizce bu konuda tarihî gelişme sürecine en uygun yapı açıklaması Gabain'inkidir. Çünkü *Kutadgu Bilig* başta olmak üzere bütün eski metinler, bu yapıyı gerçekleştiren işlev örnekleri vermektedir."

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

A. İsimden İsim ve Sıfat Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. +ğak / +gek, +kağ / +kek: *erkek* ME 229-4, NF 5-1

1.2. +ğaç: Küçültme bildiren bir ektir: *ağaç* “ağaç” ME 140-8, NF 186-13, KE 120r20, ~ *yığaç* ME 12-6, NF 24-2, KE 8r18

1.3. +ğu / +gü: *edgü* “iyi” KE 126r14, ME 158-6, NF 2-15 ~ *eygü*(+lük) ME 151-6, *kağü* ME 61-3 ~ *kağü* “karanlık” KE 67r9, NF 402-12, *közgü* “ayna” KE 80v8, *meñgü* “ebedî” NF 177-7 ~ *meñgi* MM 21b/10 ~ *meñgü* ME 70-6

1.3.1. +ku: Ek başındaki /ğ/nın tonsuzlaştığı şekildir: *kağku* KE 38v11, NF 229-13 ~ *kağku* ME 228-6

1.3.2. +u: Ek başındaki /ğ/nın düştüğü şekildir: *kağü* ME 17-5

2. Son Seste:

2.1. +lığ / +lig, +luğ / +lüg: *ağuluğ* “zehirli” NF 33-16, *alğuluğ* “alacaklı” NF 195-13, *altunluğ* “altınlı” HŞ 1254, *asığlığ* KE 125r13, NF 68-7, *atlığ* “adlı” HŞ 4682, NF 3-3, *atlığ* “atı olan, süvari” NF 11-9, *ağuluğ* “zehirli” NF 33-16, *başlığ* “başlı, önderi olan” KE 181r7, ME 143-3, *başlığ* “yaralı” NF 184-9, *bağlığ* “bağlı” HŞ 3239, KE 154r11, NF 68-1, *bezekliğ* “süslü, bezenmiş” NF 272-9, *biliglig* “bilgili” HŞ 3679, *bitiglig* “yazılı” NF 150-14, KE 21v3, *bodluğ* “boyulu” HŞ 3007, NF 22-15, *çeriglig* “askeri olan” KE 63v2, *ëllig* “memleketi olan” NF 19-3, *erklig* “güçlü” NF 67-7, ME 173-4, KE 154v18, *erlig* “evli, kocası olan” NF 347-13, *etlig* “şişman” NF 233-11, *ewlüğ* “evli, zevceli” KE 49r7, *iglig* “hasta” ME 185-2, *irinlig* “dudaklı” KE 75r18, *işlig* “işli, amelli” KE 90r6, *kadğuluğ* “kaygılı” ME 133-6, *kanlığ* “kanlı, yaralı” KE 44r21, *kapuğluğ* “kapılı” KE 28r2, *kaşlığ* “kaşlı” NF 23-5, *kereklig* “gerekli” HŞ 2332, *kılıklığ* “yaratılışlı” NF 105-12, *koldaşlığ* “arkadaşı olan” KE 2r3, *kolluğ* “kollu” KE 145v15, *kömüglüğ* “gömülü” KE 163r2, *könüllüğ* KE 6r4 ~ *könüllig* KE 6r5, *körklüğ* “güzel” HŞ 457, NF 22-15, ME 86-2, *közlüğ* “gözlü” HŞ 4368, NF 399-5, ME 81-2, *meñizlig* “gibi” KE 6r11, *meñlig* “gibi” KE 246r13, *muñluğ* “sıkıntılı” KE 61v11, *oğlanlığ* ME 29-1, *orunluğ* “yerli yerinde, yararlı” ME 181-5, *örtüglüğ* “örtülü, gizli” ME 72-8, *öwkelig* “öfkeli” KE 156v7, *saçaıklığ* ME 28-2, *señgirliğ* “köşeli” ME 77-1, *sewüglüğ* “sevilen, sevgili” KE 53r2, NF 265-16, *sınaglığ* “tecrübeli” ME 85-2, *sawluğ* “ünlü” KE 8v8, *suwluğ* “sulu, suyu bol” ME 51-8, *sözlüğ* “sözlü” KE

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

6r4, NF 22-15, *taşlıg* “taşlı” ME 1-3, *süzüklüg* “saf, samimi” ME 114-1, *suwluğ* “akarsulu” KE174r7, *taşlıg* “taşlı” ME 1-3, *tatlıg* “tatlı” ME 143-7, KE 25v9, *tillig* “dilli” HŞ 3023, *tonluğ* “elbiseli” NF 72-5, *tuzluğ* “tuzlu” HŞ 4119, *tüplüg* “dipli” NF 396-1, *türlüg* “türlü” HŞ 227, KE 11r14, *uçluğ* “uçlu” KE 239v6, *ulağlıg* “habercisi olan”, KE 137r8, *umınçlıg* “umutlu” NF 433-15, *uruğluğ* “vurulmuş, takılmış” NF53-2, *usluğ* “uslu, akıllı” HŞ 4211, ME 85-2, *üglüg* “bağırma, feryat” ME 50-7, *ülüşlüg* “hissedar” ME 150-8, *yanğlıg* “gibi” HŞ 3913, *yarağlıg* “faydalı” ME 133-5, *yaslıg* “yaşlı” ME 36-1, *yaşlıg* “yaşlı” ME 77-3, *yazuğluğ* “günahlı” HŞ 374, NF 38-15, ME 80-6, *yüklüg* “gebe” ME 54-1, *yüreklig* KE61v14, *yüzlüg* “yüzü olan” ME 179-6

2.1.1. +h / +li, +lu / +lü: *atlı* “atlı” HŞ 3744, *bağlı* “bağlı” HŞ 4427, *başlu* “yaralı” ME 143-3, *bezgeklü* “sıtmalı, ateşli” ME 1-1, *boyaglı* ME 188-5, *çağlı* “ölçülü” ME 75-7, *daşlu* “taşlı” ME 1-3, *dıkaçlı* “takaçlı” ME 88-6, *dinlü(+lük)* “dindar(lık)” ME 190-4, *dürlü* “türlü” ME 94-4 ~ *türlü* “türlü” HŞ 2347, NF 194-13 *elliglü* “hemşehri” ME 128-8, *erklü* “hür, serbest” ME 92-3, *iglü* “ağrılı” ME 68-6, *kirlü* ME 171-8, *köğüllü* KE 195r2, *körkli* HŞ 2566 ~ *körklü* “güzel” HŞ 4093, NF 189-8, ME 28-2, *közlü* MN 75, *kızlıklü* “kıtık” ME 3-5, *kutlu* “uğurlu” ME 186-3, *muñglü* “âciz” ME 76-4, *müñgüşlü* “köşeli” ME 67-7, *oğlanlu* ME 28-8, *oğullu* ME 5-7, *öñglü* “ön taraflı, ön cephe” ME 161-2, *örtülü* ME 149-1, *saçağlı* ME 28-2, *sewüglü* “sevimli” ME 91-2, *sözli* HŞ 2712, KE 195r2 ~ *sözlü* MN 75, *suwlu* “sulu” ME 51-8, *süçüglü* “tatlı” HŞ 3338, *tilli* “dilli” HŞ 2712, *tüplü* “asil, soylu” ME 85-6, *ullu* “temelli” ME 172-2, *uruzlu* “hisse sahibi” ME 150-8, *uslu* “akıllı, anlayışlı” ME 90-5, *yarağlı* HŞ 4191, *yaşlı* “yaşlı” ME 101-3, *yazuğlı* “günahlı” HŞ 4603 ~ *yazuğlu* ME 87-4, *yèrlü* “yerinde, uygun” ME 157-4, *yönlü* “uygun” ME 97-5, *yüklü* “yükü, gebe” HŞ 2827, ME 8-3, *yürekli* KE 61v11, *yüzlü* “yüze sahip” ME 68-5

Necmettin Hacıeminoğlu, *üsrev ü Şürün*’deki örneklere bakarak “-lğ, -lig ekinin sonundaki -ğ ve -g sesleri metindeki örneklerin dörtte birinde düşmüştür. Bu örnekler metnin tamamı göz önüne alınırsa, umumî bir düşme temayülünün başladığını haber verecek niteliktedir.” yorumunda bulunmuştur (2000: 26).

2.1.2. +lık, +luğ: Bu dönem metinlerinde isimden sıfat yapan *+hğ / +lig* ekinin yerine isimden isim yapan *+lık / +luğ* ekinin kullanıldığı da görülmektedir: *ağızlık* “ağızlı” HŞ 4136, *ağuluk* “zehirli” NF 350-14, *asığlık* “faydalı” KE 147r13, *ağuluk* “zehirli”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

350-14, NF *azıglık* “azılı” HŞ 4136, *bağlık* “bağlı” HŞ 3974, *başlık* “başlı” KE 195r20, *kapuğluk* “kapılı” KE 44r2, *kılıklı* “kılıklı” HŞ 3350, *kızlık* “kızı olan” KE 216v7, *kutluk* “kutlu” KE 214v8, *munluk* “sıkıntılı” KE 237r16, *uruğluk* “soylu, nesilli” KE 227v14, *usluk* “akıllı” ME 118-8, *yarağlık* “faydalı” KE 136v15

2.2. +sığ / +sig: İncelediğimiz metinlerde ekin bu şekliyle kullanıldığı örneklere rastlayamadık. Ancak son sesteki tonlu /ğ/ ünsüzünün düştüğü örnekler mevcuttur.

2.2.1. +sı: *üsrev ü Şîrîm*’de ekin bu şekline de rastlamak mümkündür: *ağırsı* “ağırca” HŞ 4095, *artuğsı* “fazlaca” HŞ 3298

B. İsimden Fiil Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. +ğar- / +ger-, +kar- / +ker-: *suwğar-* “sulamak” HŞ 37, NF 113-7, *odğar-* “uyandırmak” KE 24r3

1.1.1. +ar-: Ek başındaki /ğ/nın düştüğü bir örnek vardır: *suwar-* ME 54-4, NF 113-12

1.2. +ğır- / +gir-, +kır- / +kir-: *çağır-* “çağırmaq” ME 39-6, NF 16-14 *kı kır-* “bağırmaq” ME 97-5

1.2.1. +ğur- / +gür-: *kağur-* “bağırmaq” KE 25v10, *ögür-* “ağlamak” ME 50-7, *ügür-* “bağırmaq” ME 50-7

1.3. +ğa / +ge-: Eski Türkçe döneminde isimden fiil yapma işleviyle görülmeyen bir ektir. Orta Türkçe dönemi metinlerinde isimden fiil yapmak için kullanılmıştır: *çulğa-n-* “örtünmek, bürünmek” ME 137-8, NF167-6, *terge-* “terletmek” ME 76-1

C. Fiilden İsim ve Sıfat Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. -ğ / -g: *açığ* “acı” HŞ 2719, NF 215-5, ME 179-6, *ağrığ* “ağrı” HŞ 4428, NF 167-2, *arığ* “temiz, pak” ME 69-1, NF 38-2, *bağ* “bağ” HŞ 65, NF 213-11, ME 166-6, *bitiğ* “mektup, ferman” NF 32-7, *bodağ* “boya” ME 233-3, *inağ* “emin, güvenilir” ME 43-2, KE 76r1, *ısığ* “ısı, sıcaklık” KE 69v8 ~ *isig* ME 177-5, *katığ* “güç, zor” NF 15-5, ME 29-2, *kesiğ* “kesme” ME 115-7, *kıstağ* “sıkıntılı, güç” ME 29-2, *kızığ* “sıcaklık, ısı” KE 42v7, *kiçig* “küçük” NF 51-11, ME 29-1, *korığ* “korunan yer” ME 30-8, *korkuğ* “korku” ME 41-2, NF 8-7, *kurığ* “kuru” HŞ 2505, *korığ* “korunan yer, harem” ME 30-8,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

korluğu “korku” HŞ 4501, KE 121r6, ME 41-2, *kurug* “kuru” ME 238-6, NF 133-14, *oğu* “dua” ME 89-6, *otlağ* “otlak” HŞ 1032, ME 147-7, *oyağ* “uyanık” HŞ 2737, *ög* “akıl” ME 43-5, *ölüg* “ölü” HŞ 1237, ME 203-2, *örtüg* “örtü” ME 235-5, *sasığ* “kötü koku” NF 422-7, *satıg* “satış” KE 186v8, ME 155-7, *sınağ* “sınama, imtihan”, HŞ 2224, ME 59-8, *sewüg* “sevgi” KE 51r21, *sézig* “zan, sanı” ME 87-8 ~ *sezig* KE 36r13, *silig* “temiz, pak; ince, yumuşak” KE 60r19, ME 176-1, *soluğ* “soluma, yorulma” ME 155-8, *soruğ* “soru” KE 129v21, *susağ* “susamış” KE 108v4, *süçig* “tatlı, hoş” HŞ 431 ~ *süçüg* ME 223-7, KE 75r18, *sürüg* KE 20r13, *tapuğ* “hürmet” HŞ 204, *tariğ* “darı, buğday” KE 92v10, NF 362-17, *tatıg* “tat” HŞ 3073, *tayıg* “kaygan” ME 164-3, *tirig* “diri” HŞ 3176, KE 16v9, ME 107-8, *toğu* “perde” ME 55-6, *toluğ* “dolu” HŞ 545, KE 47v14, NF 173-13, *tutuğ* “rehin” ME 34-2, NF 163-7, *tüzüg* “tüzük, düzen” ME 182-3, *uğrağ* “niyet, amaç” ME 40-1, *yaratıg* “yaratılış” ME 88-4, *yerig(+le-)* “yergi” ME 182-7, *yoruğ* “yorum” KE 88v17, *yuluğ* “fidye” ME 104-8, *yunuğ* “abdest” ME 6-8, NF 172-2

1.1.1. -k: Bu döneme ait metinlerde, ekin tonsuzlaştığı örneklerle de rastlanmaktadır: *agırık* KE 121v7 ~ *agruğ* “yük, külfet” ME 17-3, *ısığ* “sıcaklık, hararet” KE 216v19, *katuğ* (+sız) ME 69-5, *kılığ* “huy, tabiat” KE 65v10, *sezik* “zan, seziş” NF 175-16, *süzük* “saf, samimî” ME 125-7, *tariğ* “darı, buğday” KE 216v4, *yoruğ* “yorum” KE 88v14, NF 318-12

1.1.2. -ı / -i, -u / -ü: Ünsüzün düşmesi üzerine bağlantı ünlüsünün yapım eki görevi üstlendiği örneklerle rastlamak mümkündür: *acı* ME 37-5, *arı*(+sız) ME 172-2, *dirü* “canlı” ME 143-3, *issü* “ısı, sıcaklık” ME 76-6, *karı* “ihtiyar” ME 99-2, *katı* “sert, güç, zor” NF 269-9, *korğu* KE 27r1, *sası* “kötü koku” NF 39717, *süçi* “tatlı, hoş” ME 208-3, *tolu* “dolu” ME 176-7 ~ *dolu* ME 24-7, *örtülü* “örtülü, kapalı, gizlice” ME 149-1

1.1.3. -Ø: Ekin ve bağlantı ünlüsünün düştüğü, isimden isim yapma eki *+lık*’ın bu şekil üzerine geldiği örnekler bulunmaktadır: *tat-lıg* ME 143-7, NF 62-7, *sat-lık* NF 22-1, *susa-lık* “susamış(lık)” KE 247v9 ~ *suwsa-lık* NF 367-12 (krş. *susağlık* “susamış(lık)” KE 102r4), *yıd-lıg* “kokulu” NF 64-6

1.1.4. -ı: *tiriğ* “diri” KE 8r12

1.2. -ğa / -ge: *bilge* “bilge” HŞ 305, *ısrığa* “küpe” ME 79-7, *kısga* “kısa” KE 216v13, *kolığa* “istek” ME 24-1, *kölige* “gölge” ME

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

94-1, KE 55r16, NF 38-9 ~ *kölge* ME 188-7, KE 52v8, NF 318-5, *sipürtge* “süpürge” HŞ 1852

1.2.1. -ka: Ekin ön sesindeki /ğ/nın tonsuzlaştığı örneklerle de rastlanmaktadır: *ısırka* ME 82-1, *kıska* KE 65v20, NF 118-9, ME 133-41.
1.3. -gak/ -gek, -guk / -gük: *kaçgak* “kaçak” KE 74r11, *orgak* “orak” KE 56r21, *yapurgak* “yaprak” NF 57/3

1.3.1. -kağ: *başkağ* “vali” (< *bas-gak*) HŞ 868, *kaçkağ* “kaçak” (< *kaç-gak*) KE104r16

1.3.2. -ak: *yaprağ* NF 43/14, ME 43-3, KE 12r13 ~ *yafrağ* KE 97r14

1.3.3. -uk: *kazuk* (< *kaz-guk*) “kazık” NF 165-9

1.4. -ğan / -gen: *açğan* “açan” NF 265-8, *adrılğan* “ayrılan” NF 91-7, *ayğan* “söyleyen, konuşan” HŞ 1861, NF 151-1, *ağğan* “akan” HŞ 1899, *alğan* “alan” NF 256-6, *bağğan* “bakan” NF 340-15, *birlegen* “Tanrı’nın birliğini kabul eden” NF 335-1, *çıkğan* “çıkan” NF 89-4, *çökürgen* “diz çöktüren” NF 40-16, *éndürgen* “indiren” NF 139-13, *ergen* “yetişkin” NF 347-13, “bekâr” ME 166-5, *ewürgen* “çeviren” NF 323-2, *istegen* “isteyen” NF 16-2, *kalduğan* “kaldıran” NF 36-16, *kazığan* “kazıyan” NF 297-9, *keygen* “giyen” NF 64-3, *kiçgen* “geçen” HŞ 4300, *kilgen* “gelen” HŞ 1186, *konğan* “konan” NF 145-1, *korğğan* “korkan” NF 102-16, *okığan* “okuyan” NF 7-15, *otlağan* “otlayan” NF340-16, *ögrengen* “öğrenen” HŞ 4317, *öltürgen* “öldüren” NF 73-2, *örtgen* “örten” NF 7-1, *saklağan* “saklayan” NF 53-8, *satğan* “satan” NF 300-4, *sewgen* “seven” NF 183-2, *sıçğan* HŞ 1852, *sinğan* “kırılan” ME 192-3, *sözlegen* “söyleyen” NF 102-14, *sunğan* “sunan” NF 199-14, *tayağan* NF 35-16, *teşgen* “deşen” NF 303-14, *teggen* “değen” NF 30-1, *teğürgen* “ulaştırın” NF 168-12, *teşgen* “deşen, delen” NF 303-14, *titretgen* “titreyen” ME 1-1, *tökülgen* “dökülen” NF 310-13, *turğan* “duran” ME 64-8, *tuğurğan* “doğuran” NF 337-6, *turğan* “duran” NF 41-8, *uruşğan* “vuruşan, dövüşen” ME24-5, *uwtanğan* “utanan” NF 123-13, *uyğan* “uyan” NF 423-8, *uyuklağan* “uyuklayan” KE 190v11, *yandurğan* “yakan” NF 5-12, *yaratğan* “yaratan” HŞ 199, KE 5r21, *yarlıkağan* “bağışlayan” NF 116-2, *yédürgen* “yediren” KE 37v16, *yıkğan* “yıkan” NF 88-6, *yırtğan* “yırtıcı” NF 333-17, *yigrengen* “iğrenen” NF 62-12, *yoluğğan* “rastlayan” KE 130v15, *yörügen* “yürüyen” ME 32-5, *yulğan* “kurtaran” KE 2r12, *yunğan* “yıkanan” NF 44-11

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

1.4.1. -kan: *yaratkan* “yaratana” KE 76r8, *çıkkın* “çıkan” NF 18-9

1.4.2. -an: *ağırlayan* KE 127r14, *sıçan* HŞ 3622

1.5. -ğı / -gi, -ğu / -gü, -ku / -kü: *açğu* “açma” HŞ 130, *alğu* “alma, alış” HŞ 2901, “alacak, borç” ME 108-5, *argu* “yorulmak, yorgunluk” NF 435-6, *atğu* “atma” HŞ 1526, *awlağu* “avlanma” HŞ 1382, *ayğu* “söylemiş” HŞ 489, *banğu* “lokma” ME ~ *manğu* ME 141-1, *barğu* “varma, varış” NF 393-15, *birgü* “veriş” HŞ 2799, *içkü* “içecek, içki” ME 108-4, *keygü* “giyecek” ME 139-4, *kılğu* “yapma” HŞ 981, ME 86-6, *kilgü* “gelme, geliş” HŞ 4281, *körgü* “görüş” HŞ 2743, *kutulğu* “kurtulan, kurtulacak” HŞ 2247, *külgü* “eğlence” KE 161v21, *sağu* “ölçek” ME 93-2, KE 96v3, *sézingü* “şüpheli” ME 168-8, *sızğu* “kürdan” ME 183-6, *tatğu* “tatma” HŞ 4591, *tutğu* “tutuş” HŞ 4013, *turğu* ME 43-6, *tuşğu* “yolcu hediyesi” ME 78-8, *tuzğu* “yolcu hediyesi” ME 79-1, *urğu* “vurma, vuruş” ME 161-7, KE 15r14, *uruşğu* HŞ 1764, *ülgü* “ölçü, örnek” ME 135-4, *ülegü* “pay” MM 6b/16, *yargu* “mahkeme, yargı” ME 200-2, KE 23v21, *yıglağu* “ağlanacak, ağlayacak” KE 236r15, *yıkılğu* “yıkılacak” KE 248r14, *yigü* “yiyecek” HŞ 1947, *yégü* ME 31-6, *yokalğu* “yok olunacak, tehlikeli” ME 31-3, *yulğu* “kurtarma” HŞ 145

1.6. -gın / -gin, -ğün / -gün, -kın / -kin, -kun / -kün: *azgın* “yoldan çıkmış, azmış” NF 304-4, *bozğun* “bozucu” ME 22-5, *kaçgın*(+cı) “kaçak” NF 35-15, *ötgün* “gök gürültüsü” ME230-2, *satgın* “satın” NF 22-1, ME 150-3, *sızgın*(+la-) “sızıntı” ME 19-3, *uçğun* “kıvılcım” HŞ 1850, NF 120-15 ~ *uçkun* NF 120-15, *kaçkın*(+cı) “kaçak” NF 52-3

1.7. -ğlı / -gli: *bérigli* KE 58v17, *keligli* NF 212-16, *oğuğlı* MM 44-3 (Eckmann 1988a: 194), *uruğlı* HŞ 6r7 (Eckmann 1988a: 194), KE 78r20

1.8. -ğma / -gme: İncelediğimiz metinlerde örneği bulunmamaktadır.

1.9. -ğuç / -güç, -kuç / -küç: İncelediğimiz metinlerde örneği bulunmamaktadır.

1.10. -ğucu / -güci, -gucu / -güci: *açğuğı* “açıcı” HŞ 3521, *alğuçı* “alıcı” HŞ 544, NF 382-13, *ayğuçı* “söyleyici” HŞ 489, *bilğuğı* “bilici” HŞ 2852, *içğuğı* “içici” HŞ 3558, NF 183-15, *kılğuğı* “yapan, kılan” NF 77-16, *istegüğı* “isteyici, isteyen” NF 313-5, *kilğuğı* “gelici” HŞ 4281, *oğuğı* “okuyan, okuyucu” ME 165-2, *orlağı* “müezzin”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

ME 89-5, *otalağucu* “hekim” ME 233-1, *oynağucu* NF 183-16, *öltürücü* “öldürücü” HŞ 4540, *sağlağucu* NF252-6, *satğucu* “satıcı” NF 299-17, *sewgücü* NF 308-13, *soyugucu* “soyguncu” ME 151-5, *tapunğucu* “tapınıcı” KE 19v6, *tatğucu* “tadıcı” HŞ 4591, *tutğucu* HŞ 2781, *urğucu* HŞ 2094, *yargucu* “hüküm veren” KE 181v19, *yığlağucu* “ağlayıcı, yas tutan” KE 224v18, *yigüçi* “yiyici” HŞ 1604 ~ *yegüçi* NF 67-7, *yigrengüçi* “iğrenen” NF 308-13, *yongucu* “yontucu, marangoz” KE 38r5, *yuğucu* “yıkayıcı” KE 171v6, NF 130-8, *yupulağucu* “hileci” NF 67-5

1.10.1. -uçı: *yonuçi* “marangoz” KE 163v9

1.10.2. -ici: *bërici* ME 31-6

D. Fiilden Fiil Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. -ğır- / -gir- , -ğür- / -gür-: *azğır-* “azdırmak, yoldan çıkarmak” ME 63-4, NF 279-7 ~ *azgır-* ME 201-1, *belgür-* belirlemek, ortaya çıkmak” NF 16-16, *bitgür-* “bitirmek” HŞ 3767, 3932, KE 163r1, *dozğır-* “kışkırtmak” ME 102-3, *durguz-* “kaldırmak” ME 17-6, *kirgür-* NF 280-11 ~ *kigür-* “sokmak” HŞ 1152, KE 215r19, NF 350-3, ME 88-5, *sızğır-* “sızdırmak” ME 45-4, *teğür-* “ulaştırmak” ME 9-7, *tirgür-* “diriltmek” HŞ 3932, KE 163r1, *turgür-* “durdurmak” KE 148v11, *tütgür-* “dalaştırmak, tutuşturmak” ME 77-7, *yatğür-* “yatırmak” NF 90-10, KE 220r2, *yazğür-* “müsadere etmek” ME 112-2, *yetgür-* “ulaştırmak” ME 26-2, NF 415-4

1.1.1. -ğır- / -gür-: *yatğır-* “yatırmak” NF 9-9, KE 185r18, *yetgür-* “yetiştirmek” KE 90v2

1.1.2. -vür- (< -gür-): Ek başında *g>v* değişmesiyle ortaya çıkmıştır: *kivür-* “sokmak” HŞ 2992

1.2. -ğuz- / -güz-: *arguz-* “yormak” ME 64-3, *kirgüz-* “sokmak, girdirmek” KE 205v12, *körgüz-* “göstermek” HŞ 949, NF 54-9, KE 91r19, *olturguz-* “oturttmak” NF 439-15, KE 85r19, *tirgüz-* “diriltmek” HŞ 3932, NF 438-5, KE 40r19, ~ *dirgüz-* ME 15-8, *turguz-* “durdurmak” NF 147-5, KE 10v8, ~ *durguz-* “kaldırmak” ME 17-6

1.2.1. -küz-: *körküz-* “göstermek” ME 54-6

1.2.2. -gez-: *körgez-* “göstermek” HŞ 2566, 3862, KE 123r6

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

1.3. -ğar- / -ger-: *kırtğar-* “kurtarmak” KE 52r4, NF 217-12, (< **kurt-*)⁶ ~ *kırtğar-* NF 73-12, ME 220-5, *oyğar-* “uyandırmak” NF 293-10, ME 90-81.**3.1. -k̄ar-:** *k̄utk̄ar-* NF 73-12

1.3.2. -ar-: *k̄utar-* HŞ 470, ME 45-8 ~ *k̄urtar-* NF 223-16

1.4. -ğın-/ -gin-, -ğün-: Eski Türkçe döneminde de kullanılmış bir ektir: *tezigin-* “gezinmek, dolaşmak” NF 106-14, ME 47-3, KE 6v11, *uçğun-* “yitirmek” NF 365-7 ~ *ıçgın-* “bırakmak, terk etmek” NF 7-8, “kaçırmak” KE 243r1

E. Fiilden Zarf Yapan Ekler (Zarf Fiil Ekleri):

1. Ön Seste:

1.1. -ğalı / -geli: *k̄ılğalı* NF 188-3, *ölgeli* KE 163r7, *urğalı* KE 28v12, *yéğeli* KE 129v7, *yorğalı* KE 88v16, *yuğalı* KE 14v6

1.1.1. -alı: Ekin ön sesteki /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin düştüğü bu şekle *_üsrev ü Şir̄m̄*’de rastladık: *yat-alı* HŞ 3004

1.2. -ğınça / -ginçe: *atğınça* HŞ 333, *ayğınça* HŞ 1914, *barğınça* NF 28-17, *başlağınça* HŞ 2398, *bilginçe* NF 34-1, *bişginçe* NF 28-11, *bolğınça* HŞ 1638, NF 72-11, *işitginçe* HŞ 801, *kanğınça* NF 267-6, *karığınça* NF 260-1, *kelginçe* KE 16r18, NF 190-9 ~ *kilginçe* HŞ 2080, *kılğınça* NF 403-16, *körginçe* HŞ 2060, NF 318-9, *ölginçe* NF 283-10, *tapğınça* HŞ 333, *tileginçe* “dileyince” NF 286-7, *yaruğınça* KE 61r21, *yumğınça* NF 429-2

1.2.1. -ğünça / -günçe: *açğünça* KE 53r7, *ölgünçe* NF 69-13, *yıgılğünça* KE 138v9, *yörügünçe* KE 124r1

1.2.2. -k̄ünça: *açk̄ünça* KE 3v7

1.2.3. -gimçe, -gümçe: *kelgimçe* NF 414-13, *ölgümçe* NF176-17

1.2.4. -inçe: *kelinçe* KE 16r18

1.3. -ğaç / -geç: Eski Türkçe döneminde görülmeyen bir ek olup *Hüsrev ü Şir̄m̄*’de rastlıyoruz: *alğaç* HŞ 869, *bolğaç* HŞ 1029, *işitgeç* HŞ 3781, *olturğaç* HŞ 1029, *öpgeç* HŞ 185, *sürtgeç* KE 105v21, *yitgeç* HŞ 3537

⁶ bk. Sir Gerard Clauson, EDPT, s. 649.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Kıpçak Türkçesi (XIV- XVI. yüzyıllar)

Bu bölümde Kıpçak Türkçesindeki yapım eklerini ve kullanıldıkları kelimeleri tespit etmek için Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun *Kıpçak Türkçesi Grameri* (Türk Dil Kurumu Yayınları: 579, Ankara, 1994), Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun *Türk Dilinde Yapı Bakımından Füller* (Kültür Bakanlığı Yayınları: 1348, Ankara, 1991) ve Prof. Dr. Recep Toparlı'nın *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu Yayınları: 835, Ankara, 2003), adlı yayınlarından faydalandık. Eklerin geçtiği örneklerin yerlerini gösteren numaralar adı geçen yayınlardaki gibidir.

A. İsimden İsim ve Sıfat Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. 1.1. +ğak / +gek, + kaç / + kek: Ekin tonsuz ünsüzlü şekline örnekler vardır: *erkek* KTS 75 ~ *irkek* KTS 114

1.2. +ğaç: *ağaç* KTS 3, GT 315/11

1.2.1. +ğaş: Son sesteki ünsüzün süreklileştiği şekildir: *ağaş* KTS 3

1.3. +ğü / +gü: *edgü* KTS 69 ~ *eygü* EH 27, KTS 78, GT 152/6 ~ *izgü* KTS 118, *karağgü* GT 243/3, *közgü* “ayna” GT 341/13

1.3.1. +gi: *egi* “iyi” CC 121 ~ *eygi* CC 69, KTS 78, CC 62 ~ *igi* TZ 14a/9 ~ *iygi* KTS 117

1.3.2. +i: *eyi* “iyi” CC 62, 20 ~ *iyi* TZ

2. Son Seste:

2.1. +lğ / +lig, +luğ / +lüg: Kıpçak Türkçesinde bu ekin durumunun karışık olduğu ve bu döneme ait dil bilgisi kitaplarında dahi birbiriyle çelişen ifadelerin olduğu bilinmektedir (Karamanlıoğlu 1994: 31). Ancak bu dönem eserlerinde ekin +lğ ve +luğ şekillerine örnekler bulunmaktadır: *ağırlğ* “değerli” KTS 4, *kutluğ* GT 70/13, *mälluğ* “zengin” EH 106, *Rūmluğ* EH 106, *Şāmluğ* EH 106, *uluğ* “büyük, ulu” GT 70/9

2.1.1. +lu / +lü: *atlu* T 49 (26, 51, 55), CC 90, 16, EH 15, *barlu* “zengin” T 59 (26), CC 97, 26, EH 29, *bilgili* GT 317/9, *körklü* EH 80, GT 7/6, *kutlu* T 87 (27), CC 147, 7, 14, EH 68, BM 42, GT 161/3, *küçlü* T 96 (26), CC 122, 24, *Rūmlu* -Türkm.- EH 106, *Şāmlu* -Türkm.- EH 106, *tatlu* EH 63, *türlü* GT 12/5, *ullan* “büyük, ulu” GT

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

275/5, *uslu* “akıllı” T 49 (25), TZ 24b/11, *yoğlu* “fakir” T 106 (26), EH 96, *yüklü* “gebe” GT 289/12

2.1.2. +lı / +li: *atlı* TZ 2b/11, GT 333/2, *bağlı* GT 153/13, *kıllıklı* “belli bir huyu olan” CC 98 12, 161, 31 vb., *kizli* “gizli” GT 221/5, *körümlü* “güzel, heybetli” CC 142, *körkli* “güzel” GT 13/11, *kıtlı* GT 88/1, *küçü* TZ 68a/10, 12, KK 60, *mällü* “zengin” TZ 62b/10, KK 55, *Rümlü* KK 55, *Şāmlü* TZ 63a/5, KK 55, *tatlı* CC 60, 8, 141, 16 vb., TZ 13a/2, GT 341/1, *türlü* GT 76/8, *yamanlı* “günahkâr” CC 149, 5, *yüzli* GT 18/4

2.2. +sıg / +sig: Eski Türkçe döneminde isimden sıfat yapan bu ekin Kıpçak Türkçesinde *+sıy* ve *+sı* şekillerine rastlanmaktadır.

2.2.1. +sıy: *ağırısıy* “saygı” CC 61, 6

2.2.2. +sı: *avursı* “saygı” CC 61, 6

B. İsimden Fiil Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. 1.1. +ğar- / +ger-, +kar- / +ker-: *başkar-* “başarmak” KTS 25

1.1.1. +ar-: *başar-* EH (V10b/8), *suvar-* “sulamak” KTS 243

1.2. +ğır- / +gir-, +kır- / +kir-: *çağır-* “bağırarak, inlemek” GT 137/3 ~ *çakır-* “çağırarak, bağırarak” KTS 45, *kağır-* “genizden kanırığı çıkarıp tükürmek” KTS 124, *kıçkar-* “hıçkırmak” KTS 143, *kığır-* “bağırarak, çağırarak” KTS 143

1.2.1. +kur-: *kıçkur-* “bağırarak, çağırarak, seslenmek” KTS 143

C. Fiilden İsim ve Sıfat Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. -ğ / -g: *açığ* “acı” KTS 2, GT 130/7, *ağrığ* “ağrı” KTS 4, *bağ* “bağ” KTS 21, *bilig* “bilgi” KTS 31, GT 13/7, *bitig* “kitap” KTS 33, *boyag* “boya” KTS35, *kiçig* “küçük” KTS 148, *ög* “akıl” KTS 209, *satuğ* “satış” KTS 228, *tapuğ* “huzur” GT 73/12

1.1.1. -k / -k: *ağrık* “ağrı, sızı” KTS 4, *bilik* KTS 31, *bitik* “kitap” KTS 33, *dıltağ* “delil, sebep” EH 50, *satuk* KTS 228

1.1.2. -h: *ağrık* “ağrı, sızı” CC 125, *satuh* KTS 228

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

1.1.3. -v: Kıpçak Türkçesinde görülen bu ses değişimini, Ali Fehmi Karamanlıoğlu “Kıpçakçada ünlülerdeki yuvarlaklaşma olayı gibi ünsüzlerde de ğ ve g seslerinin v olması bu lehçenin başlıca özelliklerinden birini oluşturur. Hemen hemen bütün eserlerde görüldüğü gibi bu, pek yaygınlaşmış bir ses olayı olarak ortaya çıkmaktadır. v > y gelişmesi ise, bir ünsüz değişmesinden çok v sesinin çok hafiflemesi sonucunda bu sesin yerine iki ünlü arasına giren yardımcı ses y'nin ikame edilmesi olayı olabilir.” cümleleriyle açıklamaktadır (1994: 16).

Örneklerden bazıları şunlardır: *bav* “bağ” KTS 25, *bitiv*, *bitüv* “yazı” CC 119, 21, 148, 10, *boşov* “kurtulma” CC 142, 2, *boyav* “boya” KTS 35

1.1.4. -ı / -i , -u / -ü: *açı* “acı” EH 9, TZ 13a/11, GT 57/2, *ağrı* “ağrı, acı” GT 252/8, *arı* “temiz, saf” GT 51/3, *aru* “temiz” T 47, *asu* “yarar” TZ 36a/12, *bili* “bilgi, bilim” EH 35, *biti* “kitap” EH 28, *issi* “sıcak” GT 75/6, *kiçi* “küçük” CC 68, ~ *kiççi* GT69/8, *korğu* GT148/10, *ķuru* “kuru” CC 106, 10 vb., *öli* GT 159/6 ~ *ölü* T 54 (26), GT 91/6, *satu* “satış, satım” TZ 83b/13, *tiri* “diri, canlı” GT 145/12

1.1.5. -Ø: *tir-lik* “hayat, canlılık” (< *tiriglik*) GT 158/13

1.2. -ğal / -ge: *ķısğa* CC 120, EH 72, *bilge* KTS 31, *ķölge* GT 296/10, *sipirge* “süpürge” KTS 237 ~ *süpürge* KTS 245, *sırğa* “küp” KTS 235, *tutğa* “kılıcın sapı” KTS 285

1.2.1 -ķa: *ķısķa* KTS 145, GT 19/12, *ısırķa* “küp” KTS 102, *tutķa* “kılıcın sapı” KTS 285

1.2.2. -ķa: *ķısķa* KTS 145

1.2.3. -a: *ķasa* T 91

1.3. -ğak / -gek, -ğuk / -gük: *bezgek* “sert ateş” CC 62, *ısırğak* T 49 (18), *yunğuk* “sabun” KTS 330

1.3.1. -ķak: *ķaçķak* “kaçak” TZ 48a/2, *sıçķak* TZ 48a/2

1.3.2. -ak: *yapraķ* GT202/6

1.4. -ğan / -gen: *açğan* “açan” CC 137, 22, *ağrığan* “ağrıyan” GT 201/5, *alınğan* “alınan” KK 51, *barğan* “varan” KK 61, *başlağan* GT 293/7, *bilgen* “bilen” CC 142, 19, GT 266/2, *birgen* “veren” GT 180/4, *birikgen* “biriken, toplanan” CC 140, 12, *bolğan* “olan” GT 72/9, *buyurğan* GT 294/1, *bükrülgen* “bükülen” GT 272/2,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

çıkarğan “çıkaran GT 88/8, *inanmağan* “inanmayan” CC 159, 5-6, *istegen* “isteyen” GT 280/6, *kalğan* “kalan” CC 75, *ketürgen* “getiren” GT 62/9, *ılğan* GT 5/3, *kisilgen* “kesilen” GT 189/1 *ıudurğan* TZ 30b/11, *olurğan* “oturan” GT 120/9, *öltürgen* GT 228/12, *süpürgen* “süpüren” KTS 245, *sıçğan* KTS 233, *sıgınğan* GT 301/10, *sınağan* “sınayan” GT 266/2, *töggen* “vuran, döven” GT 90/7, *urğan* “vuran” KK 51, *uyğan* GT 149/6, *üzgen* “koparan” GT 13/9, *yaratğan* “yaratan” EH 93, *yatğan* “yatan” KK 27,51, *yigen* “yiyen” GT 300/9

1.4.1. -қан / -ken: *aşıққан* “acele eden” GT 333/1, *atқан* GT 69/2, *aytқан* “söyleyen, konuşan” GT 110/8, *çekken* “çeken” GT 305/13, *çıққан* TZ 46b/10, GT 267/10, *işitken* TZ 18b/7, GT 110/7, *keşken* “geçen” EH 14, *sıçқан* CC 108, KK 62, *tapқан* “bulan” GT289/2, *tikken* GT 154/4, *tutқан* GT 74/3, *tutuşқан* GT 87/11, *yaratқан* EH 119, KK 51, *yıққан* GT 326/13, *yitken* GT 89/6

1.4.2. -an / -en: *bilinmeyen* CC 151, 6, *çıқан* BM 18, *ketüren* EH (V26a/18), *sıçan* KTS 233, *uyan* “bir şeye uyan” EH (V8b/6)

1.5. -ğı / -gi, -ğu / -gü, -қу / -kü: Bu ek, Kıpçak Türkçesinde “tamamen ünsüz uyumuna uymuş gibidir.” (Karamanlıoğlu 1994: 38): *bilegü* “bileği” EH 109 ~ *bilegi* TZ 34a/5, *kaşağı* “kaşağı” T 91 (14), *ılğı* “ahlâk” TZ 14a/5, *sevgü* “sevgi” EH 54, *silgü* “silgi” TZ 34a/8, *yargü* “hüküm, emir” CC 48, GT 13/4, *bıçqu* “bıçak, bıçkı” KK 25, EH 109, TZ 49a/5, *keskü* TZ 34a/3

1.5.1. -қы / -ki: *bıçқы* “bıçkı” GT 320/5 ~ *buçқы* KTS 36, *bitki* T 60 (9), *keski* EH 82

1.5.2. -vü: *bilevü* “bileği taşı” KTS 31

1.6. -gın / -gin, -ğun / -gün, -қın / -kin, -қun / -kün: *azgın(+luğ)* GT 149/13, *tutğun* “esir” CC 144 ~ *tutқun* “esir” KTS 285, *tutқın* “cehennem” CC 130, 20

1.7. -ğh / -gli: *örtügli* GT 217/11

1.8. -ğma / -gme: İncelediğimiz metinlerde bu ekin kullanıldığı örnek bulunmamaktadır.

1.9. -ğuç / -güç, -қуç / -küç: *açқуç* “anahtar” KTS 2, *ağınğuç* “merdiven” CC 101 *bıçқуç* “makas” T 60, KTS 30, *olurğuç* “oturacak yer” CC 89, *yülüğüç* “ustura” CC 45, *tepküç* ~ *depküç* “mahmuz” EH 37, 47

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

1.9.1. -ğış: *ağışğış* “merdiven” KTS 3

1.9.2. -kış: *açkış* “anahtar” TZ 34a/10, *başkış* “ayakkabı” TZ 34a/2, *bıçkış* “makas” KTS 30, *yapış* “kapak”, örtü” CC 14, 12

1.10. -ğış, / -geç, -kış / -keç: Eski Türkçe döneminde görülmeyen bir ektir. İşlev bakımından *-ğuş / -güş* ekiyle aynıdır: *ağışğış* “merdiven” T 50, *kışğış* “kışkaç” EH 72 ~ *kışkış* CC 84, *olturğış* “oturacak yer” EH 21, *tepkeç* “mahmuz” TZ 34a/2

1.11. -ğüş / -güş: *algüş* “alıcı” CC 131, 7, *üzgüş* “yüzücü” GT 262/11

1.11.1. -ğış / -gış: *algış* “alıcı, alan” GT 189/6, *çöpleğış* “fitneci” GT 325/4, *kışğış* GT 5/1

1.11.2. -küş: *atküş* GT 338/7, *tutküş* GT 344/6

1.11.3. -kış: *atkış* GT 210/2

1.11.4. -üş: *binüş* “binici” TZ 33a/10, *iüş* “içici” TZ 47b/1 *kelüş* “gelici, gelen” TZ 47b/1, *kütüş* “çoban, güdücü” TZ 16b/10

1.11.5. -ış / -iç: *bozış* “bozan” KTS 35, *kesiş* “kesici” CC 131, 37, *tikiş* “diken” GT 156/10, *yazış* KK 54

1.11.6. -ç / -ç: Türk dilinde fiillere eklenerek isim yapan bir *-ç* eki yoksa da ek başındaki ünsüzün ardından gelen ünlünün düşmesiyle bu şekil ortaya çıkmıştır: *oış* “okuyucu” TZ 80a/6, *tilenç* “dilenci” GT 182/3, *uruş* “vuran” GT 335/9

D. Fiilden Fiil Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. -ğır- / -gir-, -ğur- / -gür-: *kışğır-* İM 81a/6, *tirğir-* “diriltmek” KTG 65 ~ *tirğür-* EH 38, *turğur-* “durdurmak” İM 77a/3

1.1.1. -kır- / -kir-: Ön sesteki ünsüzün tonsuzlaşmasıyla ortaya çıkmış şekildir: *batkır-* “batırmak” KK 68, KTG 65, *yetkir-* “eriştirmek” KTG 65, TZ 38b/7

1.2. -ğüz- / -güz-: *körgüz-* “göstermek” CC 123, EH 80, TZ 6b/2, KK 68, GT 108/7, *olturğüz-* “oturtmak” CC 141, KTG 66, *turğüz-* GT 126a/12, *ürğüz-* “nebat bitirmek” EH 16, KTG 66

1.2.1. -giz-: *sergiz-* “ehlileştirmek” CC 160, 21, *tirgiz-* “diriltmek” GT 169b/6

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

1.3. -ğar- / -ger-, -kar- / -ker-: Eski Türkçe döneminde görülmeyen bu ekin Kıpçak Türkçesinde tonlu ve tonsuz şekilleri bulunmaktadır: *azğar-* “azdırmak” GT 28/12, *kıskaçar-t-* “kısaltmak” İM 29a/1, *ötker-* “nüfuz ettirmek” TZ 55a/7

1.3.1. -ar-: *kurtar-* GT 326/11

E. Fiilden Zarf Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. -ğalı / -geli: *kelgeli* CC 132, 2, *körgeli* GT 225/12, *yazğalı* KK 42

1.1.1. -khalı: Ön sesteki ünsüzün tonsuzlaşmasıyla ortaya çıkmış şekildir: *yatğalı* KK 42

1.2. -ğınça / -ginçe: *barğınça* KK 42, *berginçe* TZ 60a/9, *bişginçe* GT 86/6, *bolğınça* GT 135/11, *diginçe* GT 124/13, *kalğınça* GT 12/10, *kelginçe* EH 151 ~ *kilginçe* GT 51/11, *kiterginçe* GT 233/12, *ölginçe* KK 42, *teprenginçe* GT 299/12, *tileginçe* GT 164/9, *toyğınça* GT 232/11, *yiginçe* GT 92/5, *yüriginçe* GT 171/5

1.2.1. -kınça / -kinçe: Ön sesteki ünsüzün tonsuzlaşmasıyla ortaya çıkmış şeklidir: *atkınça* GT 40/8, *itkinçe* GT 88/10, *yatkınça* KK 42

1.2.2. -ğunça / -günçe: İç sesteki ünlünün yuvarlaklaşmasıyla ortaya çıkmış şekildir: *kötrülgünçe* GT 336/12, *oturğunça* GT 267/10, *ölgünçe* GT 211/3, *toğurğunça* GT 291/3, *tökülgünçe* GT 66/13, *tüşgünçe* GT106/2, *yügürgünçe* GT 6/13, *yürügünçe* GT 168/11

1.3. -ğaç / -geç: Harezmi Türkçesinde gördüğümüz bu ek, eklendiği fiile “-mca” anlamını vermektedir: *alğaç* “alınca” CC 159, 7

“e-/i- yardımcı fiilinin zarf fiil şekli olan ve cevher fiilinin düşmesi ile eklenerek bir zarf fiil eki hâlini alan -ken’e TZ’de ‘hâl-i hâzır’ (şimdiki zaman) kipinde rastlanmaktadır. Ayrıca CC’de e-fiilinin -ğaç / -geç zarf fiil şekli olan “egeç” de yine bir birleşik zarf-fiil durumundadır” (Karamanlıoğlu 1994: 148)

1.3.1. -ğaş / -geş: *alğaş* TZ 65b/9, *kelgeş* TZ 65b/9, *turğaş* TZ 75a/12,

1.3.2. -kaş / -keş: *batkaş* KK 21, *yetişkeş* KK 21 A. F. Karamanlıoğlu “ş”li şekillerin eserlerin imlâ özelliğinden kaynaklandığı kanaatindedir (1994:145). Ancak ç >ş değişiminin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

günümüz Kıpçak lehçelerinde düzenli bir ses hadisesi olduğu bilinmektedir (Öner 1998: 15).

Çağatay Türkçesi (XV-XVII. yüzyıllar)

Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserlerde /ğ/lı ve /g/li ekleri tespit etmek için Türkologlarca yayımlanmış metinlerin yanı sıra, János Eckmann'ın Günay Karaağaç tarafından Türkiye Türkçesine çevrilen *Çağatayca El Kitabı* adlı çalışmasından da yararlandık.

A. İsimden İsim ve Sıfat Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. 1.1. +ğak / +gek, +kağ / +kek: *irkek* Seng. 99 v. 27 (Clauson 1972: 224), *tozğak* “toz” Seng. 175 v 22 (Clauson 1972: 573)

1.2. +gaç: *yığaç* BD 360, LT 700

1.3. +ğu / +gü: *iygü(+lük)* Dehn. 271b/7, *közü* “ayna” GN 104a/8, LT 924, HHD 6K/10, *karangu* LT 2893

2. Son Seste:

2.1. +lğ / +lig, +luğ / +lüg: *altunluğ* LT 752, *atlığ* “ünlü” SS 203/155, *başlığ* “yaralı” B 20b/10, *bağlığ* “bağlı” ŞHD 160b/10, *bilgüluğ* “belli” ŞHD 180a/12, *katıklığ* LT 582, *kıydalığ* “nereli?” Küll. R. 57b/10, *körklüğ* ŞHD 148b/4, *türlüğ* LT 433, ŞHD 7a/12, *tonluğ* HHD 7K/3, *uyatlığ* “utangaç” Seng. 92a/8, *yağlığ* “mendil” BŞ II 312/15, *yağlığ* “gibi” ŞHD 14a/10 *yüreklig* LN 145b/4

2.1.1. +lu / +lü: *körklü* “güzel” ŞHD 17b/3, *türlü* ŞHD 57b/6, HHD K7/ 6, *yazuklu* “günahlı” HHD G/255

2.1.2. +lı / +li: *bağlı* HHD 5K/36, *yağlı* HHD K14/7

2.1.3. +lık / +lik, +luğ / +lük: İsimden isim yapma ekinin isimden sıfat yapma ekiyle karıştırılması bu dönem metinlerinde de görülmektedir: *bağlık* “bağlı” BD 311/1, *boyluğ* “boyulu” B 18a/13, *körklük* “güzel” BD 4/63, *sakallık* “sakallı” B 18a/3, *sözlük* “sözlü” B 15a/3

2.2. +sığ / +sig: Çağatay Türkçesinde ekin +sı şekli bulunmaktadır.

2.2.1. +sı: *ağırsı* “saygı” GN 76b/4, *artuksı* “çok” Seng. 36b/27, *ayruksı* “farklı” Seng. 57b/4

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

B. İsimden Fiil Yapma Ekleri:**1. Ön Seste:**

1.1. +ğar- / +ger-, +kar- / +ker- : *başkar-* “başarmak”
Mahb. 185/11, BD 160/2, *suğar-* “sulamak” ŞHD 132a/2

1.2. +gır- / +gir-, +kır- / +kir-: *kıçkır-* “haykırmak” BD
89/5, LT 1934

C. Fiilden İsim ve Sıfat Yapma Ekleri:**1. Ön Seste:**

1.1. -ğ / -g: *açığ* “acı” Seng. 32b/5, *ağrığ* “ağrı” Seng. 43b/27, *aldağ* “hile” Seng. 50a/13, *arığ* “temiz” Seng. 37b/14, LT 1719, *asığ* “fayda, yarar” LT 59, *bilig* “bilgi” BD 132/13, *bitig* “yazılmış şey, yazı” BD 192/1, *buyruğ* “buyruk, emir” LT B21, *katığ* “sert” LT 596, *kışlağ* “kışın geçirildiği yer” HHD G/821, *köyüg* “yanmış nesne” Gn 72a/3, *ölüg* “ölü” Seng. 43b/27, LT 1181, *sorağ* “soru” SS 129/94, *süçüg* “tatlı” G Div. 109a/3, *süzüg* “temiz” SS 128/63 *tapuğ* “hizmet, kat, huzur” HHD Mer/8, GN 61b/3, *tirig* “diri” Seng. 193/1, LT 330, *yarağ* “uygun” GN 78b/7, *yığ* “ağlama” Küll. R 193/22

1.1.1. -k: *arık* “temiz” ŞHD 171a/4, *bitik(+çi)* “yazı” Seng. 7a/17, *boyağ* “boya” Seng. 142b/14, *çüçük* “tatlı” BD 107/4, *katık* “sert” B 15a/3, *kılığ* “tavır, davranış” GN 95b/10, *suluğ* “sulu” ŞHD 173a/12, *tapuğ(+çi)* “hizmet(çi)” GN 72b/11

1.1.2. -Ø: *arı-lık* BD285/2, *busu* “pusu” Seng. 134a/10, *katı* “sert, katı” BD 129/19

1.2. -ğa / -ge: *bilge* ŞHD 8b/11, LT 1052, *kölege* ŞHD 150a/11, *süpürge* Seng. 239a/1

1.2.1. -ka: *kıska* “kısık” Seng. 297b/8, ŞHD 128a/7, BD 2/5

1.3. -ğak / -gek, -ğuk / -gük: *ayğak* “konuşkan” Mahb. 170/15

1.3.1. -kağ: *batkağ* “bataklık, bataklık” Seng. 119b/16, *kaçkağ* “kaçak” H 12a/2

1.3.2. -ağ: *yaprağ* ŞHD 22a/4 ~ *yafrağ* ŞHD 11b/2

1.4. -ğan / -gen: *ayılğan* BD 129/12, *ayrılğan* L. Div. 10/4, *barğan* BD 111/4, *birgen* ŞHD 119b/12, *bolğan* ŞHD 37a/7, *buyurğan* Küll. R. 208b/13, *çikmegen* BD 49/1, *istegen* BD 4/58,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

iylegen BD 412/1, *öltürgen* LT 204, *sınğan* LT 2698, *sivgen* L Div. 44, *ündergen* H 22b/11

1.4.1. -қан / -ken: *açğan* ŞHD 168b/3, *atқан* B 327b/13, *aytқан* BD 127/29, *bitken* ŞHD 22b/13, *çırmaşқан* “sarılan, dolaşan” BD 64/4, *itken* BD 570/1, *olturğan* Z 41b/4, *ötken* “geçen” BD 490, *tutқан* Mahb. 193/2

1.4.2. -an / -en: *bolan* HHD 4K/29, *kören* HHD G/80

1.5. -ğı / -gi, -ğu / -gü, -қу / -kü: Çağatay Türkçesinde ekin ünsüz uyumuna uygun kullanıldığı örnekler de vardır: *alğu* “alış” Mahb. 198/15, *barğu* Sek. Div. 8b/9, *bilgü* “nişan, alâmet” ŞHD 30b/6, *barğu* Sek. Div. 8b/9, *içkü* “içki” Seng. 96b/21, *itkü* ŞHD 94a/3, *külgü* “gülme” ŞHD 145a/4, *yargü* “yargı, karar” Seng. 329a/25, *yığlağu* “ağlama isteği” FK 62a/1, *yigü(+lük)* BD 132/16

1.6. -gın / -gin, -ğun / -gün, -қın / -kin, -қun / -kün: Meslek ve faaliyet bildiren isim ve sıfatlar yapmak için kullanılan ektir: *azğun* “yoldan çıkmış” Seng. 39a/9, *çapğun* “akın, çapul” Seng. 204/9, *kiskin* “keskin” GN 77a/3, *kovğun* “koyalama, takip” Seng. 279a/19, *ötgün* “geçmiş, geçen, temren” Seng. 62a/16 ~ *ötkün* “delici, geçici” ŞHD 134a/6, *taşğun* “taşkın” Seng. 157a/10, *tutқun* “düşkün” ŞHD 139a/12, *uçğun* “kıvılcım” Seng. 65b/1, *yutğun* “girdap” Seng. 341/10

1.7. -ğlı / -gli: Ekin son sesindeki ünlünün yuvarlaklaştığı örneklerle de rastlamak mümkündür:

1.7.1. -ğlü / -glü: *karışığlü* HHD 6K/3, *örtüglü* HHD G/242

1.8. -ğma /-gme: İncelediğimiz metinlerde örneği bulunmamaktadır.

1.9. -ğuç / -güç, -қуç / -küç: *çatlağuç* “sakız” Seng. 205a/8, *örgüç* “tarak” Seng. 71a/25, *sarağuç* “sarık” Seng. 230b/24, *süzgüç* “süzgeç” Seng. 243a/19, *titregüç* “başlık, sorguç” Mahb. 65/4, *yilpigüç* “yelpaze” Seng. 352/3, LT 2667

1.9.1. -ğıç: *talğıç* “dalğıç” Seng. 160b/19

1.10. -ğuçı / -güçi: *alğuçı* BD 555/2, LT 639, *birgüçi* BD 555/2, ŞHD 183a/4, *bolğuçı* ŞHD 175b/13, *çalğuçı* LT 639, *digüçi* “hikâyecî” SS 185/371, *kalğuçı* HHD Mer/4, *körgüçi* “gören” BD 4/157, *oğuğuçı* B349b/8, *oynağuçı* LT 2706, *sınguçı* LT 261, *tigüçi*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

HHD G/28, *tirgüzgüçi* “diriltici” Ub. Ü 1b/5, *urğuçı* “vurucu, vuran” SS 13b/302, *yarğuçı* ŞHD 175b/11

1.10.1. -kucu / -küçi: *açkucu* “açıcı” Z 236/3, *içküçi* ŞHD 160a/7, *işitküçi* BD 4/157, *satkucu* “satıcı” Mahb.47/14, *itküçi* BD 4/157, LT 2846, *uruşkucu* “vuruşucu” B İlm. 328/16, *yitküçi* LT 2846

1.10.2. -çi / -ci: *tilençi* Mahb. 56/12, *tilenci* HHD 7K/17

1.11. -gur / -gür: Fiilden isim yapma işleviyle bu dönem metinlerinde kullanılmış olan bir ektir: *çıkğur* “saldırı” Seng. 219b/8, *ötgür* “keskin” Seng. 62a/15, *tayğur* “kaygan” Seng. 167a/20, *toymağur* “doymayan” L Div. 38/4, *yıkılğur* “harap, yıkılacak” Seng. 350b/26

D. Fiilden Fiil Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. -ğır- / -gir-, -ğur- / -gür-: *azğur-* “azdırmak” Seng. 38b/15, HHD 2TC/3, *yatğur-* “yatırmak” NM 150/12 *yitğür-* HHD 1K/30

1.1.1. -kür-: *yitkür-* “yetiştirmek” ŞHD 105b/12

1.2. -ğuz- / -güz-: *kirgüz-* “sokmak” ŞT 123/14, *körgüz-* “göstermek” Mahb. 7/9, LT 20, *olturguz-* “oturttmak” H 57a/15, *tirgüz-* “diriltmek” Bayk. Div. 210/13, ŞHD 130b/1, *turguz-* “durdurmak” NM 180/1

1.2.1. -giz-: *tirgiz-* “diriltmek” ŞHD 29a/8

1.3. -ğar- / -ger-, -kar- / -ker-: *bütker-* “bitirmek” B. İlm. 206/4, *kutkar-* “kurtarmak” ŞHD 115a/1, *otker-* “geçirmek” H 49a/5, ŞHD 118b/4, *toyğar-* “doyurmak” Seng. 187b/19, LT 202

1.4. -ğa-: *sayğa-* “para harcamak” Mahb. 85/8

E. Fiilden Zarf Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. -ğalı / -geli: *açılğalı* LT 2414, *alğalı* BD 46/5, *ayrılğalı* BD126/8, *barğalı* BD 110/6, *bolğalı* BD 36/5, ŞHD 75b/8, HHD 2K/9, *buzğalı* LT 2717, *ılğalı* LT 2414, *kilgeli* ŞHD 171b/3, *kirgeli* ŞHD 16a/10, *körgeli* HHD 2K/8, *köydürgeli* L Div. 93/5-6, *ölgeli* FK 66b/10, *örgengeli* Küll. S 746b/6, *sorgalı* LT 3106, *toyğargalı* LT 202, *tüzgeli* LT 203

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

1.1.1. -kāl / -keli: *bağkāl* BD 88/4, *içkeli* Küll. R. 183b/5, *tapkāl* G Div. 121a/5, HHD 3TC/4

1.1.2. -al / -eli: *bol-al* HHD G/5, *sezeli* HHD G/1051

1.2. -ğınça / -ginçe: *bilginçe* ŞHD 187b/12

1.2.1. -ğınça / -günçe: *añlamağınça* BD 387/2, *aralağınça* B 65a/10, *ayrılmağınça* B 315a/2, *bilmegünçe* BD 4/45, *bolğınça* BD 123/4, LT 805, *kalğınça* B 68b/9, *kilgünçe* HHD G/233, *toyğınça* B 119b/12

1.2.2. -kūnça / -kūnçe: *açkūnça* BD 27/4, *atkūnça* BD 490, *batkūnça* B 60b/9, *içkūnçe* BD110/1, *katkūnça* G. Div. 102a/1, *tüşkūnçe* B 48a/12

1.3. -ğaç / -geç: *bolğaç* BD 4/93, *buzğaç* 2732, *kirgeç* LT 230, *körgeç* LT 609, *körküzgeç* LT 465, *sorgaç* BV 13a/15, *turğaç* HHD G/954

1.3.1. -kaç / -keç: *çıkkaç* LT 1865, *işitkeç* SS 49/128, LT 2852

Eski Anadolu Türkçesi (XIII-XVI. yüzyıllar)

Batı Oğuzcasının yazı dili ile örneklerin verildiği bu dönem için Türkologlar tarafından çeşitli adlandırmalar (*Eski Türkiye Türkçesi*, *Eski Osmanlıca* gibi) yapılmışsa da bilim dünyasında en çok kabul gören terim *Eski Anadolu Türkçesi* olmuştur. Biz de bu genel kabulden hareketle *Eski Anadolu Türkçesi* terimini kullanmayı yeğledik. Bu başlık altında önce Anadolu'da ardından Rumeli'de yaşayan Türk ve yabancı unsurlarla kullanılmaya başlayan tarihî yazı dilinde bünyesinde /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinden birini bulunduran yapım eklerinin durumu şöyledir:

A. İsimden İsim ve Sıfat Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. +ğak /+gek, +kaç /+kek:

1.1.1. +gek, +kek: *irgek* KEMŞ 325 ~ *irkek* SN 1319, MZT 61b/12, *erkek* (Feraiz 539, Gülsevin 2004: 154)

1.2. +ğaç: *ağaç* KEMŞ 120, MZT 12b/10, GT 66b/10, SVTM

1.3. +ğu / +gü: Yalnızca +gü'lü şekline örnek bulunmaktadır: *gözü* (HD Şiir. 70, Gülsevin 1997: 117)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

1.3.1. +u / +ü: *eyü* KEMŞ 185, MZT 27a/6, GT 67a/6, *karaju* “karanlık” KEMŞ 178

2. Son Seste:

2.1. +hğ / +lig:

2.1.1. +lu/ +lü: Batı Türkçesinin Anadolu sahasındaki ilk yazılı devresinde son sesindeki /ğ/ ve /g/ler düşmüş ve ünlüsü genellikle yuvarlaklaşmıştır: *altunlu* GT 22b/9, *atlu* MZT 8b/7, *bağlu* MZT 8a/3, *bellü* KEMŞ 128, MZT 51a/5, KY 1538, *datlu* MZT 7a/11, *gizlü* KY 852, *görklü* KEMŞ 3, *uşlu* KEMŞ 59, MZT 28b/9, *yaşlu* KG 169a/7

2.1.2. +lı/ +li: *bucaklı* KEMŞ 88, *gözli* TET 28b/2, *güçli* KY 2003, *heybetli* KY 1387

2.2. +sığ: Ekin son sesinde bulunan tonlu /ğ/ ünsüzü daha önceki dönemlerde düşmüştür.

2.2.1. +sı : *ayruksı* KY 602, GT 31b/5, TET 36a/13

B. İsimden Fiil Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. +ğar- / +ger-, +kar- / +ker-: Ön seste tonlu ya da tonsuz ünsüzlü şekillerine Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmamaktadır.

1.1. -ar-: *başar-* HŞ 1442 (Timurtaş 1983: 430), *suvar-* ŞD 80-3, MZT 34b/10, KG 98b/5

1.2. +ğır- / +gir-, +kır- / +kir-: *çağır-* “bağırmaq” YTS 48, *kıkar-* “bağırmaq, çağırmaq” YTS 136

C. Fiilden İsim ve Sıfat Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. -ğ / -g: *bağ* (Mec. Nez. 17, 1, Gülsevin 2004: 157), *ög* (MC. 52b/2, Gülsevin 2004: 157)

1.1.1. -u / -ü: *aru* “temiz” MZT 20b/9, *bilü* MZT 25b/7, *koğu* KY 1724, *ölü* GT 72a/1, *örtü* KEMŞ 252

1.1.2. -ı / -i: *acı* HŞ 989, *diri* MZT 18a/5, GT 72a/1, *karı* HŞ 1741, *katı* GT 6a/12, TET 3b/3

1.2. -ğa/ -ge: *bilge* MZT 21b/1, *yorga* DKK 274/12

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

1.2.1 -ka: *dalğa* (Müslim 911 TTS) ~ *talğa* GT 17a/5

1.2.2: -a: *kısa* (MC 82a/4, Gülsevin 1997: 137)

1.3. -gak / -gek, -guk / -guk: Ön seste tonlu ya da tonsuz ünsüzlü şekillerine Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmamaktadır.

1.3.1. -ak / -ek: *bıcağ* HR 108, *kaçak* YZŞ 16-2, *direk* KEMŞ 41, MZT 3b/3, *konağ* YZŞ 19-9, *tutağ* “dudak” MN 348-5

1.4. -gan / -gen: *acığan* Deş. 16-2 (TTS), *aldanğan* Terceman 7-2 (TTS), *dalaşğan* Ruşeni 32 (TTS), *ergen* KG *gömülgen* MZT 50b/11, *yaratğan* SV ibt. 79

1.4.1. -an / -en: *ağlayan* KY 1986, *bilen* ŞD 132-4, *dökilen* KY 398, *işiden* KY 92

1.5. -gi / -gi, -gu / -gu, -ku / -ku: *bıçku* GT 66b/11, *çalgu* FS 454, *kaygu* ŞD 117-2, *şagu* “sayı” TET 4b/3, *sevgü* MZT 60b/4, KY 281, *iyigü* MZT 21b/4, *yanku* SN 97

1.5.2. -u: *kayu* “kaygı” MZT 22a/14

1.6. -gin / -gin, -gun / -gun, -kin / -kin, -kun / -kun: *argun* “yorulmuş” HŞ 1149, *düzgün* YZŞ 5-1, *kaçgun* “fırar” YZŞ 15-5, *tutgun* “tutsak” FS 284, *urgun* “yağma” HŞ 2291, *çapkun* DDK D. 280/1

1.7. -gli / -gli: Ön seste tonlu ya da tonsuz ünsüzlü şekillerine Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmamaktadır.

1.7.1. -lu: *korıklı* (MC 24b.3, Gülsevin 1997: 135)

1.8. -gma / -gme: Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde örneği bulunmamaktadır.

1.9. -guç / -guç, -kuç / -kuç:

1.9.1. -guç: İncelediğimiz eserlerde yalnızca -guç’lu şekline örnek bulabildik: *aldağuş* “aldatıcı” (Işk. 1537 Gülsevin 1997: 134), *çatlağuş* DK 105-7, *dalğuş* (Enb. 631, Gülsevin 1997: 134)

1.10. -guçi / -guçi: Ön seste tonlu ya da tonsuz ünsüzlü şekillerine Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmamaktadır.

1.10.1. -uci / -üci: *döküci* TET 118a/11, *dutuci* TET 100b/7

1.10.2. -ucu: *urucu* GT 75a/2

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

1.10.3 -ıcı / -ici: *alıcı* YZŞ 25-11, *dilenici* HŞ 1131, *görici* YZŞ 2-11, *kaçıcı* KY 241, *kesici* TET 118a/11 *koparıcı* MZT 41a/4, *satıcı* GT 36a/14, *turıcı* HŞ 2256, *yırtıcı* MZT 47b/10

1.11. -ğaç / -geç: Kıpçak Türkçesinde gördüğümüz bu ekin ön seste bulunan /g/ ünsüzünü koruduğu bir örnek vardır: *yüzgeç* DDK 279/2

1.11.1. -aç: *kısaç* (Işk. 5839, Gülsevin 1997: 134)

D. Fiilden Fiil Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. -ğır- / -gir-, -ğur- / -gür-: *dirgür-* DK 31/13, *irgür-* KY 2092, *irgir-* KEMŞ 77, *turğur-* DK 237-12

1.1.1. -ur- / -ür-: *irür-* MZT 6b/9, *toyur-* TET 8b/2, *tırur-* MZT 47b/1

1.2. -ğuz- / -güz-: Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde örneği bulunmamaktadır.

1.3. -ğar- / -ger-, -ğar- / -ker-: Ön seste tonlu ya da tonsuz ünsüzlü şekillerine Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmamaktadır. Ön sesteki ünsüzün düştüğü örnekler ise mevcuttur.

1.3.1. -ar-: *başar-* HŞ 2442, *suvar-* ŞD 80-3 **E. Fiilden Zarf Yapan Ekler:**

1. Ön Seste:

1.1. -ğalı / -geli: Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, ekin başındaki ünsüzün düşmesiyle *-alı / eli* şekilleriyle kullanılmıştır.

1.1.1. -alı/ eli: *ayrılalı* KY 1355, *olalı* (Işk. 3047, Gülsevin 2004: 149), *yyeli* (Tıb. Neb. 20b.5, Gülsevin 2004: 149)

1.2. -ğınça / -ginçe: Ek başındaki ünsüzün düşmesiyle *-ınca / -ince* şekilleriyle kullanılmıştır.

1.2.1. -ınca / -ince: *çıkmayınca* (MC 33b3, Gülsevin 1997: 126), *diyince* KY 716, *dönince* MZT 43b/12, *görince* KEMŞ 193, *olınca* (EMŞer. 5, Gülsevin 1997: 126), *urınca* MZT 54b/11, *varınca* KEMŞ 194

1.3. -ğaç / -geç: *digeç* Dede. 51 (TTS), *ğalğaç* Fuzuli 84 (TTS), *olğaç* Fuzuli 95 (TTS)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

Sonuç:

Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine kadar /ğ/lı ve /g/li eklerin gelişimini incelediğimiz bu makalede vardığımız sonuçlar şunlardır:

1. Eski Türkçe döneminde ön seste ve son seste /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinden birini bulandıran eklerin tarihî seyri birbirinden farklıdır. Bazı ekler, Eski Anadolu Türkçesi döneminde de görülürken bazıları henüz Orta Türkçe dönemindeyken değişime uğramışlardır.

1.1. Eski Türkçe döneminde isimden isim yapan +*gu* / +*gü* ekinin Harezmi-Altınordu metinlerinde aslî şeklinin yanı sıra +*ku* ve +*u* şekilleriyle, Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise +*gi* ve +*i* şekilleriyle kullanıldığı tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde bir örnekte +*gü* olarak görülürken, çoğunlukla +*ü* şekli kullanılmıştır.

1.2. İsimden isim yapan +*lğ* / +*lig*, +*lug* / +*lüg* ekinde son seste bulunan tonlu /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin düşmesi, ilk kez Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde vuku bulmuştur: *atlı* “atlı” HŞ 3744, *bağlı* “bağlı” HŞ 4427, *başlı* “yaralı” ME 143-3, *bezgeklü* “sıtmalı, ateşli” ME 1-1, *boyağlı* ME 188-5, *çağlı* “ölçülü” ME 75-7 vd.

1.3. İsimden sıfat yapan +*sığ* / +*sig* eki Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde +*sı*, Kıpçak Türkçesi metinlerinde +*sıy* ve +*sı*, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ise +*sı* şeklindedir.

1.4. İsimden fiil yapan +*gar-* / +*ger-* ekinin ön sesinde bulunan /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin düşmesiyle ortaya çıkan +*ar-* şekline Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır. Bu durum, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de mevcuttur.

1.5. Fiilden isim yapan -*ğ* / -*g* eki, Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde dört gelişme (-*ğ*; -*ı* / -*i*, -*u* / -*ü*; -*Ø*; -*η*), Kıpçak Türkçesi metinlerinde beş gelişme (-*ğ* / -*k*; -*h*; -*v*; -*ı* / -*i*, -*u* / -*ü*; -*Ø*), Çağatay Türkçesinde iki gelişme (-*ğ*; -*Ø*) göstermiştir.

1.6. Fiilden isim yapan -*ga* / -*ge* eki Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde -*ka* şeklinde tonsuz ünsüzlü, Kıpçak Türkçesi metinlerinde -*ka*, -*ha*, -*a* olmak üzere üç şekilli kullanılmıştır.

1.7. Fiilden isim ve sıfat yapan -*gağ* / -*gek*, -*guğ* / -*gük* ekinin Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde -*kağ*, -*ağ*, -*uğ* şekilleri de kullanılmışken, Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi metinlerinde -*kağ* ve -*ağ* şekilleri, Eski Anadolu Türkçesinde -*ağ* / -*ek* şekilleri kullanılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

1.8. Fiilden isim ve sıfat yapan *-ğan / -gen* ekinin iki farklı şeklinin Harezmi-Altınordu Türkçesi metinleri ile Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde kullanıldığı görülmektedir: *-kan / -ken, -an / -en*. Bu durum Eski Anadolu Türkçesi metinleri için de geçerlidir.

1.9. Fiilden isim yapan *-gi / -gi, -gu / -gü, -ku / -kü* ekinin *-kı / -ki* ve *-vü* şekilleri Kıpçak Türkçesinde ortaya çıkmıştır. *-u* şekli Eski Anadolu Türkçesine hastır.

1.10. Eski Türkçede fiilden sıfat yapan *-gli / -gli* ekinin Çağatay Türkçesi dönemi metinlerinde *-glu / -glü* şeklinde kullanıldığı görülürken, Eski Anadolu Türkçesinde ise *-ilu* şeklinin bulunması dikkat çekicidir.

1.11. Fiilden isim yapan *-guç / -güç, -kuç / -küç* ekinin *-giç* ve *-kaç* şekillerine Kıpçak Türkçesinde, *-giç* şekline ise Çağatay Türkçesinde rastlanmaktadır.

1.12. Fiilden isim ve sıfat yapan *-guçı / -güçi* ekinin *-gucı / -güci*'nin yanı sıra *-uçı* ve *-ici* şeklinde ilk kez kullanıldığı metinler, Harezmi-Altınordu Türkçesi metinleridir. Aynı ekin Kıpçak Türkçesi metinlerinde altı farklı şekliyle, Çağatay Türkçesinde *-kuçı / -küçi* ve *-çi / -ci*, Eski Anadolu Türkçesinde ise, *ucı / -üci, -ucu* ve *-ıcı / -ici* biçimleriyle kullanıldığı görülmektedir.

1.13. Fiilden fiil yapan *-gur- / -gir-*, *-gur- / -gür-* ekinin Harezmi-Altınordu görmekteyiz metinlerinde *-kur- / -kür-* ve *-vür-*, Kıpçak Türkçesi metinlerinde *-kar-, -kir-*; Çağatay Türkçesinde *-kür-*; Eski Anadolu Türkçesinde ise, *-gur- / -gür-* ve *-ur- / -ür-* biçimlerine rastlanmaktadır.

1.14. Eski Türkçe döneminde fiilden fiil yapma işleviyle görülen bir ek olan *-guz- / -güz-*'ün Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde *-küz-* ve *-gez-*, Kıpçak Türkçesinde ise, *-giz-* şekli ortaya çıkmıştır. Bu *-giz-* şekli Çağatay Türkçesinde de kullanılmıştır.

1.15. Eski Türkçede zarf fiil eki olarak kullanılan *-galı / -geli*'nin ön sesindeki tonlu ünsüzün düşmesi de ilk kez Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde görülen bir ses hadisesidir. *-kalı / -keli* şekilleri ise, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde ise, ekin *-alı / -eli* şekli kullanılmıştır.

1.16. Bir başka zarf fiil eki olan *-gimça / -ginçe*'nin Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde dört ayrı şekilde geliştiği görülmüştür: *gunça / -günçe; -kunça; -gimçe, -gümçe; -inçe*. Kıpçak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Türkçesi metinlerinde *-kınça / -kinçe*, *-ğunça / -günçe* biçimlerine, Çağatay Türkçesinde *-ğunça / -günçe* ve *-kınça / -künçe* biçimlerine rastlanmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ise, *-ınca / -ince* şekli kullanılmıştır.

1.17. Eski Türkçe döneminde isimden fiil yapma eki olarak kullanılan *+ğır- / +gir-*, *+kır- / +kir-* ekinin *+kur-* şekli Kıpçak Türkçesinde kullanılmıştır.

2. Eski Türkçe döneminde bulunmayan bazı /ğ/lı ve /g/li ekler, sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır.

2.1. Eski Türkçe döneminde isimden fiil yapma işleviyle görülmeyen bir ek olan *+ğa / +ge-*, Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde isimden fiil yapmak için de kullanılmıştır: *çulğa-n-* “örtünmek, bürünmek” ME 137-8, NF167-6, *terge-* “terletmek” ME 76-1

2.2. Fiilden fiil yapan *-ğar- / -ger-* ile *ğın- / -gin-* ve, *-ğun-* ekleri Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde kullanılmaya başlanmıştır.

2.3. Eski Türkçe döneminde bulunmayan *-ğa-* fiilden fiil yapma ekine Çağatay Türkçesinde rastlanmıştır.

2.4. Fiilden isim yapma işleviyle Kıpçak Türkçesinde kullanıma giren *-ğaç / -geç* ekinin Eski Anadolu Türkçesinde *-geç* şeklinin yanında *-aç* şekli de kullanılmıştır.

2.5. Eski Türkçe döneminde görülmeyen bir zarf fiil eki olan *-ğaç / -geç*, ilk kez Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise, *-ğaç / -geç*'in yanı sıra *-ğaş / -geş* ve *-kaş / -keş* biçimleri de kullanılmıştır. Çağatay Türkçesi metinlerinde *-ğaç / -geç*'in yanı sıra *-kaç / -keç* biçimleri de mevcuttur. Eski Anadolu Türkçesinde de *-ğaç / -geç* şeklinin kullanıldığı örneklere rastlamak mümkündür.

3. Eski Türkçe döneminde isimden sıfat yapmak için kullanılan *+lığ / +lig*, *+luğ / +lüg* ekinin Çağatay Türkçesinde isimden isim yapan *+lık / +lik*, *+luğ / +lük* eki ile karıştırılarak isimden sıfat yapmak için kullanıldığı görülmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

KISALTMALAR**I. Eski Türkçe****BK:** Bilge Kagan Yazıtı**DLT:** *Dñvānu Luġāti 't-Türk***IB:** *Irk Bitig***KB:** *Ķutadġu Bilig***KÇ:** Küli Çor (İhe-Hüşötü)**K.-Hovu:** Kejeelig-Hovu Yazıtı**KT:** Kül Tigin Yazıtı**MÇ:** Moyun Çor (Şine Usu) Yazıtı**O:** Ongin Yazıtı**T:** Tunyukuk Yazıtı**II. Harezmi-Altın Ordu Türkçesi****HŞ:** *Hüsrev ü Şir̄m̄***KE:** *Ķışaşü 'l-Enbiyā***ME:** *Muġaddimetü 'l-Edeb***MM:** *Mu^c inü 'l-Mür̄id***MN:** *Mi^c rāc-nāme***III. Kıpçak Türkçesi****BM:** *Kitābu Bulġati 'l-Müştäġ fī Luġati 't-Türk ve 'l-Ķıfçak***CC:** *Codex Cumanicus***EH:** *Kitābü 'l-İdrāk li-Lisāni 'l-Etrāk***GT:** *Gülistān Tercümesi***İM:** *İrşādü 'l-Mülük ve 's-Selāñ***KK:** *El- Ķavān inü 'l-Külliyē li-Zabti 'l-Luġati 't-Türkiyye***KTG:** Ali Fehmi Karamanlıoġlu, *Kıpçak Türkçesi Üzerine Bir Gramer Denemesi*, Edebiyat Fakültesi Kitaplığı, Dr. THT., 1**KTS:** Prof. Dr. Recep Toparlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 835, Ankara, 2003**Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

T: *Kitāb-ı Mecmū'ı Tercümān-ı Türki ve 'Acemī ve Moğalī*

TZ: *Et-Tuhfetü 'z- Zekiyye fi 'l-Luğati 't-Türkiyye*

IV. Çağatay Türkçesi

B: Beveridge, *Babür-nāme*

B İlm.: Ilminskiy, *Bābü-r-nāme*

Bayk. Div.: *Dīvān-ı Sulṭān Hüseyin Mirzā Baykara*

BD: *Babür Dīvānı*

GN: Luṭfī, *Gül ü Nevrüz*

HHD: *Hārezmlī Hāfız 'ın Dīvānı*

Küll. R.: Nevā'ī, *Külliyāt*, (Revan)

Küll. S.: Nevā'ī, *Külliyāt*, (Süleymaniye)

LN: Ḥocendī, *Leṭāfet-nāme*

LT: *Lisānū 'ṭ-Ṭayr*

Mahz.: Ḥaydar Ḥarezmi, *Maḥzenü 'l-Esrār*

Mahb.: Nevā'ī, *Maḥbübü 'l-Kulüb*

NM: Nevā'ī, *Nesā 'imü 'l-Maḥabbe*

SS: Nevā'ī, *Seb^ca-i Seyyāre*

Seng.: Nevā'ī, *Senglah*

ŞHD: *Şiban Han Dīvānı*

ŞT: *Şecere-i Türki*

V. Eski Anadolu Türkçesi

DK: *Dede Korkut Kitabı*

ÇNG: Aḥmed-i Dā'ī, *Çeng-nāme*

GT: Maḥmūd bin Kāḍī-i Manyas, *Gülistān Tercümesi*

HR: Şeyḥī, *Ḥar-nāme*

HŞ: Şeyḥī, *Ḥüsrev ü Şīrīn*

KEMŞ: *Kitābu Evşāfi Mesācidi 'ş-Şerḫe*

KG: *Kitāb-ı Ğunya*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

KY: Erzurumlu Darîr, *Kıssa-i Yûsuf*

MZT: Şadru'd-dîn Şeyhoğlu, *Marzubân-nâme Tercümesi*

ŞD: *Şeyhî Divānı*

TET: Ebu'l-Leys Semerkandî, *Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi*

YTS: *Yeni Tarama Sözlüğü*

YZŞ: Şeyyâd Hamza, *Yûsuf u Züleyhâ*

KAYNAKÇA

- AKAR Ali (2004), “-ĠAn Eki”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 1,20- 26 Eylül 2004*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/1
- AKKUŞ Muzaffer (1995), *Kitâb-ı Ğunya*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 592
- ARAT Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul: TKAE Yayınları: 47
- ARAT Reşit Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig I Metin*, 3. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 458
- ATA Aysu (1997a), *Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-1
- ATA Aysu (1997b), *Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-2
- ATA Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 518
- ATA Aysu (2002), *Harezmi-Altınordu Türkçesi*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36
- BANGUOĞLU Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, 3. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 528
- CAFEROĞLU Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi
- CANPOLAT Mustafa (1995), *Lisânü't-Ṭayr*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 626

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

-
- CLAUSON Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press
- ECKMANN János (1988a), “Harezmi Türkçesi”, (çev. Mehmet Akalın), 2. baskı, *Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara: TKAE Yayınları: 73, s. 173-210
- ECKMANN János (1988b), “Çağatayca”, (çev. Mehmet Akalın), 2. baskı, *Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara: TKAE Yayınları: 73, s. 211-245
- ECKMANN János (1988c), *Çağatayca El Kitabı*, (çev. Günay Karaağaç), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3412
- ERASLAN Kemal (1980), *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2731
- ERCILASUN Ahmet B. (1995), “Kâşgarlı Mahmud’da -SĀ- / SĒ-Eki”, *Türk Dili*, 521: 449-455
- ERDAL Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation*, Vol. I-II, Otto Harassowitz, Wiesbaden.
- EREN Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara
- ERGIN Muharrem (1980), *Türk Dil Bilgisi*, 5. baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- ERSOYLU Halil (2001), *Lokmanî Dede, Menâkıb-ı Mevlânâ*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 783
- GABAIN A. von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 532
- GÜLSEVIN Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 673
- GÜLSEVIN Gürer - Boz Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (1991), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1348
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 638
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (1997), *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (2000), *Kutb’un Hüsrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara: TDK Yayınları: 573

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2157

KARAHAN Leylâ (1994), *Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 564

KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi (1989), *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 544

KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 579

KARASOY Yakup (1998), *Şiban Han Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 614

KOÇ Nurettin (2002), *İslamlıktan Önce Türk Dili ve Edebiyatı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi

KORKMAZ Zeynep (1995), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 629

KORKMAZ Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 827

MANSUROĞLU Mecdut (1988), "Karahanlıca", *Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara: TKAE Yayınları: 73; s. 133-171

MAZIOĞLU Hasibe (1974), *Ahmed Fakih, Kitâbu Ev-âfi Mesâcidi 'ş-Serîfe*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 399

OLCAY Selâhattin (1965), *Ebu'l-Leyx Semer"andÜ Tewkiretü'l-Evliyâ Tercümesi İnceleme-Metin-İndeks*, Ankara: A.Ü. D.T.C.F. Yayınları: 162

ÖNER Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 703

ÖZKAN Mustafa (1993), *Mahmûd b. Kādî-i Manyâs Gülistan Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 562

RÄSÄNEN Martti (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki

SAGOL Güliden (2002), "Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi ile Basılan Eserler", *Türkler*, C. V, Ankara, s. 804-813

ŞAHİN Hatice (2003), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yayınları

TEKİN Talat (1989), "Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *Erdem*, C. V, S. 3, Ankara, s. 141-168

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

-
- TEKİN Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: TC Kültür Bakanlığı-Simurg
- TEKİN Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9
- TIMURTAŞ Faruk K. (1981), *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük*, İstanbul:
- TIMURTAŞ Faruk K. (1983), *Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları III, Osmanlı Türkçesi Grameri, Eski Yazı ve İmlâ Arapça-Farsça- Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2258
- TOPARLI Recep (1992), *İrşâdü'l-Mülûk ve 's-Selâtin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 555
- TOPARLI Recep (1998), *Hârezmlî Hâfız'ın Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 696
- TOPARLI Recep vd. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 835
- Türk Dil Kurumu (1972), *Dîvânu Lugâti't-Türk Dizini*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 368
- Türk Dil Kurumu (1972), *Dîvânu Lugâti't-Türk Dizini*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 368
- YÜCE Nuri (1988), *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 535
- YÜCE Nuri (2002), "Hârizm Türkçesi", *Türkler*, C. V, Ankara, s. 793-803
- YÜCEL Bilâl (1995), *Bâbü'r Dîvâmı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 81

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*